

Kvenbegrepet og kvenene som gruppe i nordnorsk historie

Helge Guttormsen
Universitetet i Troms

I Nord-Norge har en rekke "folkenavn" tradisjonelt vært forbundet med samisk og kvensk etnisitet. Da slike benevnelser er produkt av samhandlinger og relasjoner mellom ulike grupper, er ei drøfting her påkrevd, fordi det synes å være uklart, hvilket betydningsinnhold man kan tillegge slike begrep. Hovedmålet med denne artikkelen er, ut fra et norsk perspektiv, å drøfte kvenene som gruppe i nordnorsk historie og hvorvidt kvenene var ei etnisk gruppe. Ut fra ei sammenligning av folkenavn som "finn" og "lapp" om samer blir begrepet kven med hovedvekt på Alta og Nord-Troms drøftet, ut fra myndighetenes bruk av slike folkenavn i eldre kilder: Hvor er de eldste sporene etter kvenene i Nord-Norge? Hvilken type bosetting dreier det seg her om og hadde kvenene bestemte handlingsstrategier i eldre tid?

Folke­tradisjonen har framhevet kvenenes jordbruk, særlig korndyrkinga. Bygger denne tradisjonen kun på myter, som i ettertid er blitt tilpasset kvenenes eldre innvandringshistorie? Hvilke jordbrukstradisjoner hadde de finske bøndene i svenske og finske lappmarker, og ble slike innført til Nord-Norge? Et sentralt moment er her omtaler av kvenenes og samenes jordbruk i eldre topografiske beretninger:

Kvenland

Kvenland er blitt hevdet å være et område som kvenene opprinnelig stammet fra, første gang nevnt i ei av Nordens eldste skriftlige kilder, Ottars beretning til kong Arthur i England, ca. 890:

"Mot øst ligger ville fjell, og det er langs det bebodde land. På de fjell holder finnene (=samene) til... Langs med landet nordover Kvænland, Somme tider herjer kvænene (Cwenas) på nordmennene over fjellet, men-somme tider nordmennene på dem. Det er meget store ferske vann mellom fjellene, og kvænene bærer sine skip over land opp i de vannene, og derfra herjer de på nor-mennene. De har meget små skip og meget lette."

Da den norske kongen Harald Hårfagres lendmann Torolf Kveldulfsson en vinter, trolig på 870-tallet, var på ei reise "i Finnmarken" og dreiv handel med samene, kom en del kvener (*kvenir*) til han, utsendt av "Kvenlands kong

Faravid".¹ Ifølge den finske historikeren Jouko Vahtola ville Torlof Kveldulfsson, dersom han reiste rett østover fra sin heim­plass i Vefsn, ha kommet ned til Bottenvika. Den islandske *Flatöbok* fra slutten av 1300-tallet skildrer *Kvenland* som noe forskjellig både fra Finland og Hälsingland, den nordligste del av Sverige: "øst for Numedalen finns Jämtland, siden Hälsingland og siden Kvenland, siden Finland, siden Karelen."²

Det finnes fleire teorier om bakgrunnen for kvenbegrepet. I følge Jouko Vahtolas teori kan navnet ha bakgrunn i ei nordnorsk 800-tallsform av ordet *kve(i)n*, kanskje utviklet av *hvain*, for låglendt, fuktig land.³ Ordet opptrer ellers i gamle skandinaviske kilder som *hvain*, for låglendt mashland, i norske dialekter som *kvein* eller *gvein* (=fint gras). Vahtola tenker seg at det norske navnet *Kvenland* har dannet det primære navnet, mens *kainuu* og *Kainuunmaa* i finsk tradisjon, som benevnelser på beboere av de flate områdene rundt det indre av Bottenvika og Bottenvika (=Kainuunmaa), er sekundære navn.

Vahtola hevder at dette kan skyldes nordmenns kontakt med Østerbotten i folkevandringstiden, hvor *Kainuu*-navnet kan ha blitt til som resultat av nordmenns umiddelbare synsinntrykk, da de i jernalderen, på sine ferder over fjellene, kom ned til det låglendte området rundt Bottenvika.

Den finske historikerens Kyösti Julkus tolkning av det gamle Kvenlands beliggenhet og utbredelse er i dag akseptert av mange forskere. Hans avhandling bygger på ei sammenligning av geografiske referanser og kartfesting av *Kvenland* i skandinaviske og russiske kilder. Av dette tolker Julku at norske (islandske) og svenske kongesagaer oppgir at *Kvenland* lå nord for Hälsingland, men nord for Finland, mens samtidige russiske kilder oppgir at *Kajana* eller *Kajano more* (=Kvenhavet) lå vest for Karelen.⁴ Dette viser ifølge Julku at sagatidas gamle *Kvenland* trolig omfattet heile området fra Kyrö-elv nordover langs kysten av Finland inn til Tornedalen, og på svensk side heilt sør forbi Skellefteå, dvs. heile kyststripa rundt den indre del av Bottenvika.

Fleire andre forskningsresultat fra arkeologi, botanikk, etnologi og historie synes å kunne passe inn i Julkus forslag til beliggenhet for sagatidas *Kvenland*. Ei fast finsk jernalderbosetting er avdekket i det Egentlige Finland så langt nord som Kokkola. På stedene Kainuunkylä og Hietaniemi i Øver Torneå er det avdekket ei fast bosetning med røtter tilbake til 1100-tallet,⁵ mens spor etter en østlig, agrar kultur med bl.a. korn- og rugdyrking, i Torneå- og Luleådalen er blitt datert til 1000-1100-tallet.⁶ Dette er bosettinger av relativ lang varighet som eksisterte før ei svensk bosetning på 1300-tallet sørfra koloniserte disse områdene. Det foreligger imidlertid foreløpig ingen spor av kontinuitet mellom de eldste sporene av ei jernalderbosetting i Finland fra ca. 500 e.Kr.f og denne tidlige middelalderbosettinga.⁷ Eldre etnologiske studier av materiell kultur rundt Bottenvikområdet har vist at redskapstyper som "kloalen" (jordberedningsredskap), "trattslagan" (treskeredskap), gaffelplogen, kortlien (ljå), og spesielle bygninger som høyla med utadsvingte vegger, "pörtet" (badstu) og "luck-sängen" (skap) i eldre tid i Norrbotten var

utbredt heilt sør til Skellefteå-Byske. Disse redskapstypene og bygningene var av samme type, og det blei brukt samme terminologi om dem, som redskaper i Østerbotten i Finland.⁸ I Tornedalen er det også avdekket en alderdommelig dialekt av sydvestfinsk type. Mot denne bakgrunn lanserte finske og svenske etnologer som Kustaa Vilkuna og Phebe Fjellström på 1940-50-tallet en teori om at en finsk bondekultur med "kainuuboere" alt på 1500-tallet var utbredt heilt sør til Skellefteå.

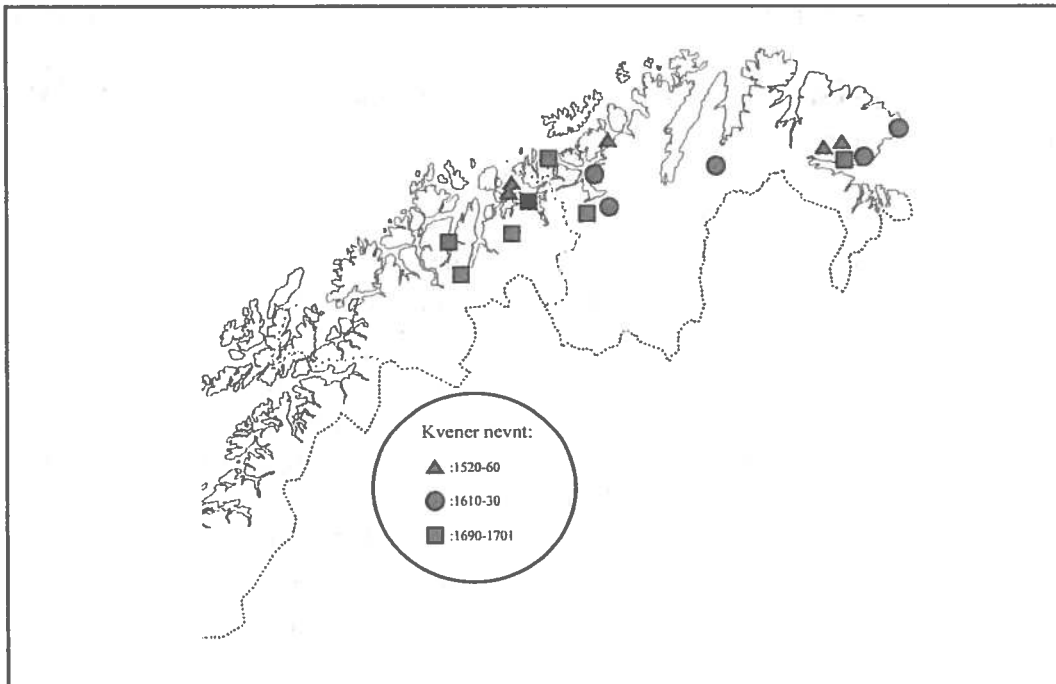
I området fra Luleå og nordover i Norrbotten har historikeren Sune Åkermann i kilder fra 1550-tallet funnet spor av et storfamiliemønster, et familemønster som er sjeldent i vesteuropeiske samfunn, men typisk for Øst-Europa. Dette var neppe av svenskt opphav, idet ei slik organisasjonsform med storfamilier i Savolax, Karelen og Russland særlig er funnet knyttet til svedjebbruk og "erämarkskultur" på 1200-1500-tallet.⁹

Sammenfallet mellom materielle og historiske spor av en østlig kultur i tid og rom er bemerkelsesverdige, og viser at i eldre tid var finsk-språklig kultur i Norrbotten utbredt til området sør for Skellefteå. Det mangler imidlertid kontinuitet mellom sagatidas *Kvenland* fra yngre jernalder og denne finsk-språklige kulturen med storfamilier på 1400-1500-tallet.

Kvenene i Nord-Norge

Et jordfunn rett ved den gamle markedsplassen i Badderen i Kvæningen av et hengesmykke av bronse, produsert i Ladoga på 900-tallet viser at det tidlig må ha vært kontakt mellom Nord-Norge og områdene øst for Bottenvika. Vi vet ikke når de første kvenene kom til Nord-Norge. En del nye funn av norrøne bosettingsspor i ytre deler av fjordene i Nord-Troms, bl.a. Kvæningen, tyder på at ei norrøn befolkning i hvert fall i enkelte perioder må ha vært tilstede.¹⁰ Derved kan navnet Kvæningen stamme fra jernalderen, dvs. før 800-tallet, som et fjordnavn dannet av forstavelen *kvæn-* og den norrøne endelsen *-angr*, på lik linje med det man hevder for fjordene Gratangen, Malangen, Salangen og Varanger.

At de eldste belegg om kvenene i Nord-Norge faller sammen med de eldste bevarte skatelistene, tyder på at det var kvener her alt i middelalderen. Fra 1520-tallet (1521) finnes det bare ett belegg for kven fra Nord-Troms, sannsynligvis i Skjervøy, mens det fra 1560-tallet (1567) er nevnt kvener både i Skjervøy i Nord-Troms og i Ki-berg i

Figur 1: De eldste beleggene for kvener i Nord-Norge ut fra skriftlige kilder.

Varanger. Ifølge skattemister fantes det på 1590-tallet kvener både i Varanger og Alta, mens det fra ca 1600 er nevnt kvener i Kvalsund, Alta, Nord-Troms og i Varanger. Beleggene om kvener før 1600 i Nord-Norge er få, men har til gjengjeld ei overraskende stor geografisk spredning, jfr. figur 1. Dette kunne tolkes bare å representere sesongmessige arbeidsvandring ut til kysten av Nord-Norge. Slike fiskeferder var i eldre tid utbredt og en integrert del av de finske bøndernes "erämarkskultur" i lappmarkene i Nord-Sverige (og Nord-Finland), hvor de fra sine ryddete gårdsbruk foretok lange sesongvandring til fiskeplasser i innsjøer og jakt-plasser ellers ute i lappmarkene. Siden slike finske bønder som foretok slike sesongflyttinger ikke blei registrert i norske kilder fra 1700-1800-tallet, kan dette gi grunn til å reise spørsmål om ikke beleggene om kvener i norske kilder fra 1500-1600-tallet bør tolkes som spor etter faste kvenske bosettinger i Nord-Norge.

Var kvenene ei etnisk gruppe?

Den direkte sammenheng mellom sagakildenes kvener og de finske innvandrerne (kvener) til Nord-Norge fra 1500 til 1700-tallet er så vidt uklar, at det på dette grunnlag ikke synes mulig å etablere kvenene som ei etnisk gruppe.

Antropologen Glifford Geertz hevder at nasjonalisme og etnisitet er noe meir objektivt

definerbart som blod, språk og vaner som noe opprinnelig for ei gruppe mennesker. Historikeren Svein Tägil hevder at en identitet oftest er etablert "by a combination of various components: language, religion, customs, traditions, symbols and history".¹¹

Sosiologen Anthony Smith definerer ei etnisk gruppe slik:

"An ethnic group is a type of cultural collectivity, one that emphasizes the role and myths of descent and historical memories, and that is recognized by one or more cultural differences like religion, customs, language or institutions. Such collectivities are doubly 'historical' in the sense that not only are historical memories essential to their continuance but each such ethnic group is the product of specific historical forces and is therefore subject to historical change and dissolution."¹²

Smith gjør en distinksjon mellom etnisk kategori og etnisk fellesskap. Med etnisk kategori meins ei befolkning, som blir betraktet som en enhet av utenforstående, mens den selv er uvitende eller bare har et diffust bilde av at den utgjør ei felles gruppe. I begrepet etnisk fellesskap legger Smith at minst en del av gruppa oppfatter seg selv som ei sammenholdt etnisk gruppe, med et felles historisk opphav, et felles

hjemland, og en felles nasjonalfølelse.

I Nord-Norge synes tradisjonen om et Kvenland å ha levd lenge. I de eldste kildene fra 1500- og 1600-tallet er det under overskrifta "søefinner" man kan finne personer tilskrevet med *qvæn* eller "født i *Qvænland*". Ifølge den første folketellinga av 1701 var tre personer i Nord-Troms og en i Alta blitt "født i *Kvenland*", ei opplysning som for personene i Nord-Troms blei gjentatt på 1740-tallet. I 1717 berettet misjonæren Thomas von Westen at det i Alta fantes mange gode tømmermenn som var fra "*Kvænland*", og i 1721 var to snekkere ute i Skjervøy fra *Qvænland*.¹³ Ifølge ei kilde fra 1740-tallet var dette Kvenland et område som omfattet 20 km vest for, 20 km øst for Torneå og strakte seg ca 30 km oppover langs Torneelva.¹⁴

På 1700-tallet var det personer med finsk kulturbakgrunn som i Nord-Norge blei kalt kvener, ifølge major Peter Schnitler på 1740-tallet.

"...*Qvæner*, (saa kaldes her i Landet de fra Torne-Lapland og Ost-Finland overkommede Svenske Bønder) .. "*De saakaldede Qvæner ere fra Sveriges Torne-Lapland og Storfinland hid overkomne Svenske Bønder, som paa Norsk Grund have røddet og bygget, og blive stadig paa eet sted boedes*";¹⁵

Ifølge et brev av 1746, sendt fra prost Morten Lund til major Peter Schnitler, brukte kvenene i Alta på begynnelsen av 1700-tallet den finske betegnelsen "*suomalaiset*", dvs. finner eller finnlendere om seg selv.¹⁶ I Finnmark blei kvenenes østlige opphav og dyktighet framhevet, bla av amtmann Sommerfeldt i Finnmark i 1793:

"*De slags folk – svenske kareler ell. Qvæner, som de almindeligst kaldes – ere et dueligt folk..*"¹⁷

Presten Fredrik Rode i Alta omtalte på 1830-tallet kvenene slik:

"*Ved Qvæner forståes her de samme, som i Sverige kalles Finner, d.e. alle de, der tale det finlandske eller – som det også kaldes, - carelske Sprog*".¹⁸

På Nordkalotten var det i første rekke i Nord-Norge at begrepsparene *kven* og *Kvenland* blei brukt i eldre kilder. Jouko Vahtolas tolkning av

begrepet *kven* (=kainuu på finsk) til å ha opphav i norrønt, kan forklare hvorfor det finnes så vidt få omtaler av kvener i svenske og finske kilder, men mange i nordnorske kilder. I Nord-Norge blir kvener brukt om ei befolkning som i tidlig middelalder bodde rundt det indre av Bottenvika, samt om innvandrere som på 1500- til 1800-tallet kom med finskspråklig bakgrunn.

I Finnmark blei kvenene på 1800-tallet ofte omtalt som karelere, noe som kan skyldes at mange her innvandret fra østlige områder heilt inn mot russisk Karelen i Østerbotten. Ifølge Qvigstad var det i folketradisjonen på 1800-tallet vanlig å kalle en *kven* "storfinlænder" eller "russekvæn" når man i Troms ville framheve at han var fra Finland og ikke fra Sverige. I Varanger blei karelere fra Murmansk og russisk Karelen kalt for "russekvæn"¹⁹ I ei etnologisk reiseberetning fra slutten av 1820-tallet omtalte V.M. Keilhau kvenene langs Altaelva som ei folkegruppe, "en nation" (samtidas uttrykk for folkegruppe), med deres språk, badstu, klær og sleder og seletøy som finske kulturelementer.²⁰ At disse kildene vektla kvenenes språk, badstu, klær og seletøy som finske kulturelement, samt at kvenene internt omtalte seg som "suomalaiset", viser at eldre kilder synes å omtale kvenene både som en etnisk kategori, og at kvenene i eldre tid utgjorde etnisk fellesskap etter Smiths terminologi.

Kriterier for klassifisering av personer i etniske grupper i eldre tid i Nord-Norge

Etter hvilke kriterier blei innbyggerne i Nord-Norge inndelt i folkegrupper, og kan vi uten videre godta de samtidige etniske "merkelapper" som stort sett er produsert av et norsk-dansk eller svensk byråkrati?²¹ I ei drøfting av de mange folkenavn, brukt i Norden fra middelalderen og oppover i tid har den svenske arkeologen Thomas Wallerström hevdet at etniske signal, som man vil måle og kvantifisere i de skriftlige kildene, må gis ei semantisk tolkning for å vurdere om de har en identitetsskapende funksjon for folkegruppene selv, for eksempel samer og kvener som in-gruppe. Siden *lapp*,

finn og *kven* er ut-gruppe-navn som blei brukt av andre, og ifølge Wallerström, oftest som nedsettende skjellsord for in-gruppa, kan man historisk ikke tolke slike begrep som et signal om personers tilhørighet i ei etnisk gruppe.²²

I Nord-Norge hevdet Just Qvigstad at myndighetenes bruk av *finn* og *lapp* i eldre kilder betegnet trekk ved samenes levemåte, og derved indirekte samene som ei etnisk gruppe.²³ Seinere har historiske undersøkelser fra Vesterålen vist, at når personer i eldre kilder blei betegnet som *lapp* og *finn*, så stemmer dette med den informasjon man får om de samme personene ut fra bruk av andre, samtidige kilder (for eksempel kirkebøker), slik at personer med slike betegnelser i etnisk forstand var samer.²⁴ En studie fra Sør-Troms har vist at *finder* blei brukt om sjøsamene, og *lapper* om samene som levde til fjells og dreiv med reindrift.²⁵ Ifølge Lars Ivar Hansen hadde myndighetene ved dette i de eldre skriftlige kildene foretatt ei etnisk kategorisering av sjøsamene ut fra deres språk eller bruk av ytre, materielle symboler for eksempel draktskikk: ei kategorisering som på 16-1700-tallet her var stabil selv om tallet samiske skatteyttere i Sør-Troms vekslet noe fra år til år.²⁶

Studier av myndighetenes anvendelse av folkenavn som betegnelser i eldre kilder, har derved vist at Thomas Wallerströms teoretiske innvendinger mot å tolke dem som etniske markører, er interessante, men i praksis synes å ha liten betydning hva gjelder arbeidet med å identifisere samer og kvener i eldre historie i Nord-Norge. Undersøkelser av bruken av begrepene *finn* eller *lapp* i eldre kilder, synes her uten unntak å betegne personer som i eldre tid var samer. Mot denne bakgrunn kan betegnelser som *finn* eller *lapp* derfor tolkes som etniske gruppe-etnonymmer for samene som etnisk gruppe, idet de framtrer som kategoriseringer av ulikheter. Men foruten å betegne samenes levemåte, bidrar de også i kildene til å synliggjøre at disse personene var samer og ikke nordmenn eller kvener.

Qvæn – et etnisk gruppe-etnonym?

Ved bruk av *finn* og *lapp* ønsket altså myn-

dighetene i Nord-Norge i eldre tid å synliggjøre en samisk etnisitet hos den enkelte person. Det vil her bli gjort en tilsvarende analyse av hva som kan ha ligget bak bruken av begrepet *qvæn* i eldre tid. Var *qvæn* et tilfeldig begrep i den forstand at det også blei tilskrevet personer som ikke var kvener? Analysen er her gjort på den populasjon som innafor tidsrommet 1700-1800 bodde i Nord-Troms og Alta.

De fleste kvenene i Nord-Troms og Alta er i leidangen nevnt under overskrifta ”*finner*” eller ”*sjøfinner*” i skatteregnskapene og bodde utenfor matrikkelgårdene. Først på 1700-tallet er tre kvener i Alta nevnt i skattelistingene under overskrifta ”nordmenn” og bodde på tre bumannsgårder, men hver av disse personene er her tilskrevet med *qvæn*.²⁷ Man må her skille mellom overskriftene ”*finner*” og ”nordmenn” som her primært må forstås som ”kamerale komme klassifiseringer”, dvs. en skatteteknisk samlekategori, hvor ”nordmenn” er de som bor på matrikkelgårder og ”*finner*” de som bor på umatrikulerte finnerydninger. Major Peter Schnitler hevdet på 1740-tallet at det var vanskelig å skille kvenene fra sjøsamene, fordi de bodde blant sjøsamene, og at det var likheter mellom de to gruppernes språk. Just Qvigstad hevdet derfor at fleire kvener, enn de han i si avhandling hadde identifisert,²⁸ i kildene fremdeles sto som ”kildetause kvener” inne blant sjøsamene i kystområdene Nord-Norge, dvs. uten å ha fått signalisert en kvensk identitet.

I sin hovedfagsavhandling i historie om den kvenske innvandringa til Alta, gjorde Terje Henninen, som den første etter Qvigstad, en lokalundersøkelse for 1700-tallet i Nord-Norge.²⁹ Han la her sterk vekt på å rekonstruere den kvenske populasjonens omfang i Alta år for år, men uten å undersøke endringer i kvenenes ”kamerale” etnisitet, dvs. variasjoner i signaliseringa av kvener i skattelistingene over tid. For at materialet fra Alta skal kunne inngå i en komparasjon til mitt materiale for Nord-Troms har jeg derfor gått inn og analysert kvenenes ”kamerale etnisitet” i Alta, slik den kommer til uttrykk i de årlige skattelistingene til leidangen innafor perioden 1700-65.³⁰ Ved denne første, diakrone undersøkelsen av kvenenes ”kamerale etnisitet” for et større regionalt område i Nord-

Norge, er det fogdenes praksis ved å tilskrive personer med *qvæn* i de årlige skatteregnskapene som er analysert.³¹

Tilsynelatende viser kildematerialet fra 1700-tallet fra Nord-Troms at det her er *heilt tilfeldig om*, samt *når og i hvilken kilde* kvenene er oppgitt med et etnisk signal, dvs. tilskrevet med *qvæn*. I Alta er kvener i en god del tilfeller nevnt i de årlige skattemanntallene til leidangen i første halvdel av 1700-tallet uten benevelsen *qvæn*.³² Ut fra ei vurdering av andre, samtidige eller noe seinere kilder, fant imidlertid Henninen et betydelig høgre antall kvener enn leidangsskattelistedene oppgir, og fleire kvener enn Qvigstad i 1921. Ofte står fleire personer oppført mange år uten signal, for fleire år seinere å bli tilskrevet med *qvæn* i skattelistedene til leidangen. Dette forhold gjelder også for Nord-Troms, og denne variasjonen illustrerer derved at synliggjøringa av ei gruppes etnisitet i eldre tid var tids- og situasjonsbestemt.

Fleire har hevdet at etnisitet er noe som skapes og forandres, at det er en slags dialog mellom individenes og den etniske gruppas syn på den egne identiteten, og dels utenforståendes syn på gruppa. Derved betones at etnisiteten er rasjonell, dvs. at det kan betraktes som et instrumentalistisk syn. Et moment er at det først er i relasjon til "den andre" at den eine identiteten blir relevant, og at det først er i relasjon til andre etniske grupper at den eine gruppas etniske egenskaper blir definert. Ifølge Fredrik Barth er det i kontaktene med andre grupper at de egne etniske markørene blir viktige og symboladet.³³ Sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen kaller en slik prosess for stereotypisering, idet den bidrar til ei grensedragning mellom grupper hvor bestemte, ofte utvalgte forklaringer, bidrar til å overfokuserer på forskjellene mellom gruppene.

Ved drøfting av etnisitet har man og skilt mellom hva som kan tilskrives gruppedlemmene

av etniske særtrekk, samt hva som har opphav i en språklig eller kulturell "selvidentifikasjon" internt hos de enkelte medlemmene. Ifølge Hylland Eriksen foregår en slik identifikasjon oftest relasjonelt, både i kraft av og i kontrast til "Den eller De andre", men den foregår også situasjonelt, dvs. at den kollektive følelsen av tilhørighet kan forandre seg fra situasjon til situasjon.³⁴

I Nord-Troms finnes det fleire eksempler på at mannlige kvener bor på samme sted (finnerydning/gård), eller på nabogård med overlappende botid, men har fått ulik etnisk signalisering i kildene. På Grunnvåg og Trollvik i Kåfjord bodde både Anders Andersen og Bertil Hansen i 1711. Mens Anders blir tilskrevet som *qvæn* i 1715, skjer det for Bertil først i 1723. På samme måte bodde i 1711 de to kvenene Claus og Anders Andersen på Elvenes i Reisa. Mens Anders blir tilskrevet med *qvæn* alt i 1713, skjer det ikke før i 1723 for Claus. I Valan i Kvæningen bodde det to mannlige kvener, nemlig Lasse Eriksen og Ole Olsen. Mens kvenen Ole, heilt fra sin entré på Valan i 1712 blei tilskrevet med *qvæn*, står hans nabo Lasse, som i 1701 var 26 år og født i Sverige, seinere mange år i kildene etter 1710 uten å være tilskrevet *qvæn*, jfr. tabell 1.

Oppfattet bygdefolket det slik at den sist ankomne Ole, fysisk eller språklig hadde fleire kvenske trekk enn Lasse? Det gir ikke kildene svar på. Vi må derfor her se på når og i hvilke situasjoner tilskrivning med *qvæn* skjer, for om mulig å avdekke et mønster som kan tolkes i ei bestemt retning. Som skattebetalere står de to kvenene i skattelistedene oftest som Ole Olsen *qvæn* og Lasse Eriksen. Men da både Ole og Lasse i 1717 og 1721 ville bygsle øya Skorpa, er de i relasjon til "de andre" (=allmuen dvs. samiske brukere) omtalt som "2-de *qvæner*".³⁵ Dette tyder på at bygdefolket har hatt behov for å markere det "kvenske" hos dem begge, som

	1701	1711	1712	1715	1716	1717	1718	1719	1721	1723	1726	1730	1733
Lasse Eriksen	-	-	-	x	-	-	-	-	x	x	x	-	x
Ole Olsen			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

-: ikke tilskrevet med kven, x: tilskrevet med "qvæn", - og x: to ulike kilder samme år

Tabell 1: Variasjoner i tilskrivning av "qvæn" i kildene for to kvener i Kvæningen i Nord-Troms

noe forskjellig fra den dominerende, samiske allmuen i området.

I Nord-Troms finner man også tilfeller hvor personers patronymika er blitt erstattet med bare *Qvæn*. Først på 1700-tallet står kvenene Mikkel Pellag Nilsen i botn av Lyngen og Nils Nilsen i Ullsfjorden i kildene ofte bare som Mikkel *Qvæn* og Nils *Qvæn*, noe som og skjer for kvenen Mathias Olsen ute på Follesøy i Skjervøy. Dette åpner for to tolkninger: Disse kvenene kan ha vært enslige "svaler" i sine områder, eller de kan hatt så markerte personligheter, at bygdefolk og andre av den grunn fant det var tilstrekkelig å omtalte dem bare med fornavn og gruppetilhørighet (kvener). Nils *Qvæn* i Ullsfjord og Mathias *Qvæn* på Follesøy var i si samtid de eineste kvenene i sine bygdelag som besto av en samisk allmue. Mikkel *Qvæn* inne i botn av Lyngenfjorden bodde imidlertid blant fleire andre kvener, som i kildene er nevnt med fullt navn og benevnelsen *qvæn*. En nærmere studie av Mikkel Pellags livsløp ut fra rettsprotokoller viser at han ofte kom på kant med det dansk-norske rettssamfunnet,³⁶ noe som tyder på at det her er Mikkels markante personlighet bygdefolket og allmuen signaliserte.

På 1720-tallet begynner samlekategoriene "finner" eller "søefinner" å opptre som overskrifter på personer som bodde på de såkalte "finnerydningene" i Nord-Troms. Denne nye interessen hos myndighetene er påtakelig, noe som trolig skyldes Danmark/Norges mangeårige krigsforhold til Sverige. Like etter den store nordiske krig (1701-20), skjer det i 1723 ei første større skyldsetting av "finnerydningene". I årlige "Designation over finnerødninger" registrerte myndighetene her hvert år hvem som bebodde disse, og hvor mye av jorda de her brukte. Ved den skjerpete registreringa steig tallet "finnerydninger" fra 20 i 1723 til heile 83 i 1730. Fra 1737 ble det i Nord-Troms og gjort ei årlig påskrift av hvorvidt de mannlige brukerne her er *søefinn*, *finn* eller *qvæn*, men bare kvenenes botid ble notert.

Det synes her naturlig å tolke denne økte interessen for å registrere kvenenes botid og bruk av jordbruksland i sammenheng med ytre faktorer, som grenseforhandlingene med Sverige.

Lederen fra norsk side major Peter Schnitler kartla både antallet sjøsamer og svenske reindriftssamer. De siste flyttet årlig mellom vår- og sommerbeitene ute ved kysten i Nord-Troms og høst-, vinterbeitene i Kautokeino/Karasjok og Enontekis sogn. Fogdenes tilføyelser av *qvæn* i kildene kan på samme måte her tolkes som et særskilt ønske fra dansk-norske myndigheter om å registrere kvenene som tidligere undersåtter av en annen stat. Dette er en parallell til den økte interessen for reindriftssamer og sjøsamer med svensk bakgrunn som var bosatt i Nord-Troms etter 1720-tallet. Tolkninga synes rimelig, fordi det særlig etter 1751, da grensa mellom Sverige og Norge var blitt etablert, at det skjer en nedgang i tallet personer med *qvæn* i kildene. Nå kunne man tenke seg at dette skyldtes at mange kvener flyttet ut av området. De årlige leidangslistene med god registrering av når personer kom til eller flyttet ut, viser imidlertid ingen spor av storstilt fraflytting av kvener ca 1750, verken fra Alta eller Nord-Troms. Fraflytting kan derfor her avskrives som årsak. For Alta er det imidlertid et kronologisk sammenfall mellom grenseetableringa og en sterk nedgang i tallet personer tilskrevet som *qvæner*, mens fogdene i de østlige områdene Kautokeino og Avjovarre etter 1751 heilt sluttet å tilskrive kvenene med *qvæn* i skattemanntallene.³⁷

Kvenene blei oppfattet å ha en annerledes identitet enn sjøsamene i nordnorske distrikt. For Alta kom historikeren Henry Minde til at finnene (dvs. kvener) her tydeligvis ble regnet som ei etnisk gruppe forskjellig fra både nordmenn og samer,³⁸ mens antropologen Ivar Bjørklund for Kvænangen slo fast at kvener her blei brukt om finskspråklige innvandrere fra Tornedalen og Sverige.³⁹ Vi har ingen kilder som viser hva kvenene som in-gruppe i eldre tid omtalte sine gruppemedlemmer med, bare hva ulike øvrighetspersoner og myndighetene brukte om dem. Einar Niemi har, ut ei utgreiing om kvenbegrepet og historiske belegg for bruken av kvenbegrepet i en del generelle kilder fra 1700- og 1800-tallet, hevdet at lite tyder på at "finne" var et entydig in-gruppe-navn hos kvenene. En av hans konklusjoner er at *kven* var den gamle norske betegnelsen på finnene og deres

etterkommere i Nord-Norge.⁴⁰

Undersøkelsen for Nord-Troms-Alta viser at det foreligger en sterk kontinuitet i bruken av *kven*-begrepet. Når personer i 1700-tallskildene blei tilskrevet med *qvæn*, så skjedde dette før 1760-tallet ikke bare i ett eller to år, men ofte over flere tiår. Kvenenes "kamerale etnisitet" var m.a.o. konstant, individuelt knyttet til dem over svært lang tid. Stabile og lange boforhold innafor samme fjord, preger både kvenske og sjøsamiske bosettinger i Nord-Troms på 1700-tallet. Sammenfallet mellom ei stabil bosetting og en stabil, kameral etnisitet taler her mot å oppfatte folkenavn som *finn*, *qvæn* osv. som "fiktive" (konstruerte) betegnelser av etnisitet, slik flere forskere har hevdet. Som de dansk-/norske fogdenes betegnelser av en utenfraskuet identitet, bør de i stedet tolkes å reflektere meire fundamentale, *varige trekk av noe* ved et etnisk fellesskap. Dette forhold har i samtida framtrådt som observerbart både for kvenene som gruppe og av "de andre", dvs. ikke-kvener, som nordmenn og dansk/norske fogder og prester. *Begrepet qvæn, brukt i kilder fra 1700-tallet fra Nord-Troms og Alta, må derfor etter mi vurdering her tolkes som ei benevning på personer som var kvener, dvs. som et gruppe-etnonym for kvener.* Undersøkelsen viser at *kven* er en eksklusiv betegnelse i den forstand at den på denne tida ikke blir brukt om personer som ut fra kildene kan identifiseres som sjøsamere.

Den finske lappmarkspresten Isak Fellmann hevdet på 1830-tallet at finnlenderne i Sør-Norge blei kalt finner, mens man i Nord-Norge kalte dem kvener, fordi begrepet "finn" alt fra gammelt av her blei brukt om samene.⁴¹ Dette gir neppe ei fullgod forklaring, fordi bruken av begrepet *kven*, både i Bottenvikområdet og i Nord-Norge, kan ha sitt opphav i en nordnorsk tradisjon og norrønt språk. I 1848 brukte den mangeårige samemisjonæren Nils Vibe Stockfleth konsekvent *qvæner* både om skogsfinnene i Sør-Norge og finnlenderne som hadde innvandret til Nord-Norge i si avhandling om finnlenderne i Norge. Dette var et utslag av samtidas oppfatning, idet statlige registreringer av skogsfinner også i Sør-Norge ble omtalt som kvener,⁴² og i folketellingene for 1855 og 1865

blei "finn", "lapp" og "kvæn" brukt om gruppene samer og kvener.

Hvorfor blei da *kven* erstattet med *finner* som begrep på finske innvandrere til Nord-Norge siste halvdel av 1800-tallet? Einar Niemi finner ei årsak i at professor J.A. Friis sammen med Ludvig Daa foretok mange studiereiser til Finnmark, særlig i tida 1869-70-tallet, i sine rapporter og artikler seinere valgte på bruke "lapper" og "finner" om henholdsvis samer og kvener.⁴³ Dette fikk stor betydning idet den norske staten ved si neste folketelling i 1875 valgte bare å bruke bare etnonymene "lapp" og "finn", "etter konsultasjoner med Friis" slik det står i folketellingsstatistikken.

Kontinuitet i den kvenske bosettinga fra 1600-tallet og opp på 1700-tallet i Nord-Norge

Ifølge eldre forskning begynte den faste bosettinga av kvener i Nord-Norge først på 1700-tallet. Nyere forskning har imidlertid vist, at det finnes belegg for fast bosatte kvener i Nord-Norge fra siste halvdel av 1600-tallet. I Alta oppgir ei kilde fra 1690 at en *kven* med sin familie da hadde bodd her i 25 år, dvs. heilt fra 1660-tallet. Innvandringa av kvener begynte altså før 1700, men det var først seinere at innvandringa av kvener skøt fart. I et landsdelsperspektiv er det et markert trekk at det i første halvdel av 1700-tallet bare er dokumentert noen få kvener bosatt i områder sør for Lyngenfjorden, for eksempel i Malangen, Balsfjord og Ullsfjord. I stedet slo de fleste kvenene seg ned i Nord-Troms og Vest-Finnmark. Ellers i Vest-Finnmark bodde det i 1705 en *kven* i Loppa, i 1715 en *kven* i Øksfjord og på 1750-tallet en *kven* i Kvalsund og Hammerfest.⁴⁴ I Øst-Finnmark bodde det ifølge ei kilde fra 1690 i Vadsø tre kvener, men ikke ca 1700. I 1701 omtales at det her bare bodde en enslig *kven* som tjener, jfr. figur 1. I Kjelvik, Ingøy og Måsøy kan det og ha bodd kvener, fordi Adelaers manntall (1690) og Knags matrikkel (1694) for disse områdene oppgir at mange personer var født i Sverige, men uten nærmere angivelser om hvorvidt disse er samer eller kvener.

Hvorfor innvandret det særlig kvener til Nord-

Troms og Vest-Finnmark før 1700? Nyere forskning har avdekket at det i Tornedalsområdet i perioden 1660-90 inntraff en rekke harde misvekstår, med flere misvekstår og hungersår i årene 1708-09 og 1716-19. Alt på 1680-tallet hadde finske bønder fra Østerbotten flyktet vestover mot Tornedalsområdet p.g.a. russiske herjinger, og ifølge ei samtidsberetning fra Tornedalen hadde ni familier på 45 personer i 1684 forlatt sine hjem og flyttet så langt nord som Lappmarksgrensa eller til Ishavet.⁴⁵ Kraftigst var hungersårene 1696-97, da man regner med at ca 1/3 av Finlands innbyggere døde.⁴⁶ I 1697 oppga seks kvener fra Kangos i Tornedalen hungersnød som årsak til innvand-ringa til Alta.⁴⁷

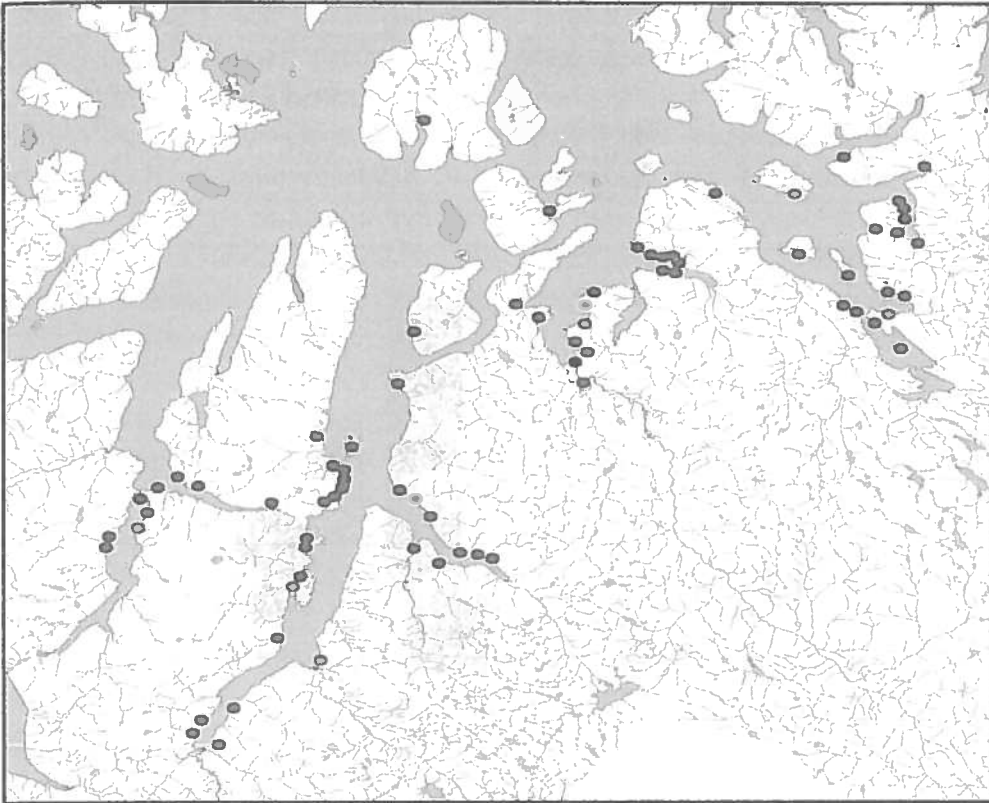
Som historiske hendelser kan disse misvekst-årene dog ikke sidestilles med de prøvelser som *Den Stora ofreden* - den store nordiske krig - (1701-20) pådro den finske befolkninga fra Østerbotten og vestover mot Tornedalen. Særlig ille var russernes herjinger i det indre av Finland, hvor den finske bosettinga enkelte steder blei utryddet. Også i Tornedalen blei den finske allmuen plyndret både for husdyr og kornavlinger, og mange blei drept under russiske herjinger i årene 1716-17. Inntil 1717 regner historikerne med at ca 8000 personer hadde flyktet fra de mest utsatte områdene i Østerbotten til området mellom Kemi og Torneå.⁴⁸ Store tap på slagmarkene førte til at Sverige måtte foreta flere utskrivninger av nye soldater, både for å erstatte mange falne menn og for å styrke den svenske hæren mot russerne. Det var særlig bondesønner som blei utskrevet, noe som hardt rammet rekrutteringa til den finske bondenæringa. Et resultat av krigen ble masseutvandring av finske flyktninger, både vestover og inn i svenske lappmarker, men også korteste vei over til norskekysten; opp gjennom Tornedalen og over til Lyngen i Nord-Troms. I 1712 hadde kvenen Anders Larsen Klintysk fra Tyskelig gård i Limminga sogn i Østerbotten kommet til Kåfjord i Nord-Troms. I perioden 1713-16 bodde trolig den finske presten Johan Wegelius, i Nordreisa, før han etter 1721 tiltrådte som kapellan i Enontekis.⁴⁹ I 1714 oppga en del kvener i Alta flukt fra krigen som årsak til sin entré.⁵⁰ I 1717 hadde offiserenssønnen Mikkel Nielsen Pellag fra Torneå på si flukt fra sol-

datutskrivning til den svenske hæren kommet til botn av Lyngenfjorden.

Årene 1737-43 var syv sammenhengende nødsår på Nordkalotten. De var særlig harde både i Kemi og Torne lappmark, hvor 1742 blir regnet som det kraftigste misvekståret på Nordkalotten i eldre tid.⁵¹ Den store nordiske krigen (-1721) hadde gjort slutt på Sverige-Finlands stormaktsstilling i Europa, noe som trolig er ei av årsakene til at de som bodde i de østlige delene av riket, nå hyppigere opplevde å bli angrepet av russerne. Under den "*Lilla Ofreden*" mellom Sverige og Russland (1741-43) rykket russerne heilt fram til Uleelven, truet Tornedalen, og krevde en troskapsed av innbyggerne. Dette førte til at mange istedet flyktet opp i Tornedalen, og i 1740 var en kven med sine tre sønner fra Muonionniska kommet til Polmak i Finnmark for å unngå soldatutskrivning til kampen mot russerne.⁵² I Nord-Troms var Erik Mikkelsen i 1743 en av fire kvenbønder som var kommet til Kvænangen fra "Moneniska ved Enonteiki elv", den ytterste svenske bondeby med 12 bønder i Torne lappmark.⁵³ I botn av Lyngen hadde kvenen Jakob Nystedt, borger i Torneå, bak seg flere korte besøk, før han i 1743 bosatte seg for godt i Lyngen.

Fred, jord og fisk...

For krigsflyktninger som besto av sivile, menn i vernepliktig alder og soldater, må fjordene i Nord-Troms under *Den Stora ofreden* ha fortonet seg som idylliske og fredfylte områder. De gode fiskemulighetene var velkjente da mange finnlendere årvisst hadde foretatt fiskeferder ned til fjordene i Nord-Troms. I finske og svenske lappmarker hadde fiske i innsjøer desuten vært en integrert del i finnenes "erämarkskultur", som ei attåtnæring til jordbruket. Som i de svenske lappmarkene var tilgangen på boplasser og dyrkbar jord i lappmarkene på norsk side god. I Nord-Troms bodde sjøsamiske familier skattefritt på "*finnerydninger*", boplasser som avhengig av ressurstilgangen, var bebodd i ulike perioder av året. Dette var boplasser som norskekongen i si tid hadde tilbudt samene å bebo gratis uten å betale den årlige jordleia (landskyld), på den betingelse at de flyttet ned fra

Figur 2: Geografisk fordeling av finnerydninger i Nord-Troms først på 1700-t.. Stiplet linje angir indre grense for matrikulertegårder i Nord-Troms anno 1701. Figur ved Helge Guttormsen 2000.

fjellene til sjøkanten og der blei fastboende. Det var bare i Nordland og Troms myndighetene opererte med "finnerydninger" som boplasskategori i kildene. Heilt opp til ca. 1700 fantes det i de indre fjordene av Nord-Troms bare "finnerydninger" ikke matrikelgårder. Dette kan skyldes at samene her på 15-1600-tallet var blitt trengt tilbake av de framrykkende nordmennene. Men man kan her ikke utelukke at dette var et resultat av en samisk handlingsstrategi, hvor sjøsamene ved å bo inne i fjordene, hadde korte avstander til jakt-, fangstområder og beiteland innover fjellviddene, og fiske utover i fjordene. Det breide beltet med over 80 finnerydninger inne i djupe fjorder er et særegent trekk for Nord-Troms, jfr. figur 2. Ifølge antropologen Ivar Bjørklund kunne ikke de første kvenene som kom til fjordene i Nord-Troms uten videre slå seg ned, fordi matrikelgårder her bare lå ytterst i eller utenfor fjordene. I første halvdel av 1700-tallet hevder han at kvenene her måtte eller bevisst valgte å skjule seg bak en samisk "kulturell profil", for derved å knytte seg til samenes sosiale nett-verk.⁵⁴ Når dette forhold her er blitt framstilt som et nytt feno-

men ved kvenenes tilpasning til ei fjordbosetting, og at ei fast kvensk bosetting, med dyrking av jord i Kvæningen først blei etablert etter 1720, står dette i sterk kontrast til det nye bildet av faste kvenske bo-settinger alt fra 1690-tallet og opp mot 1700-tallet i fjordene i Nord-Troms og Vest-Finnmark.

Egne kvenske handlingsstrategier?

I det geografiske rommet av nordnorske fjorder, hvor kvenene hadde slått seg ned, utgjorde de en minoritet blant ei dominerende

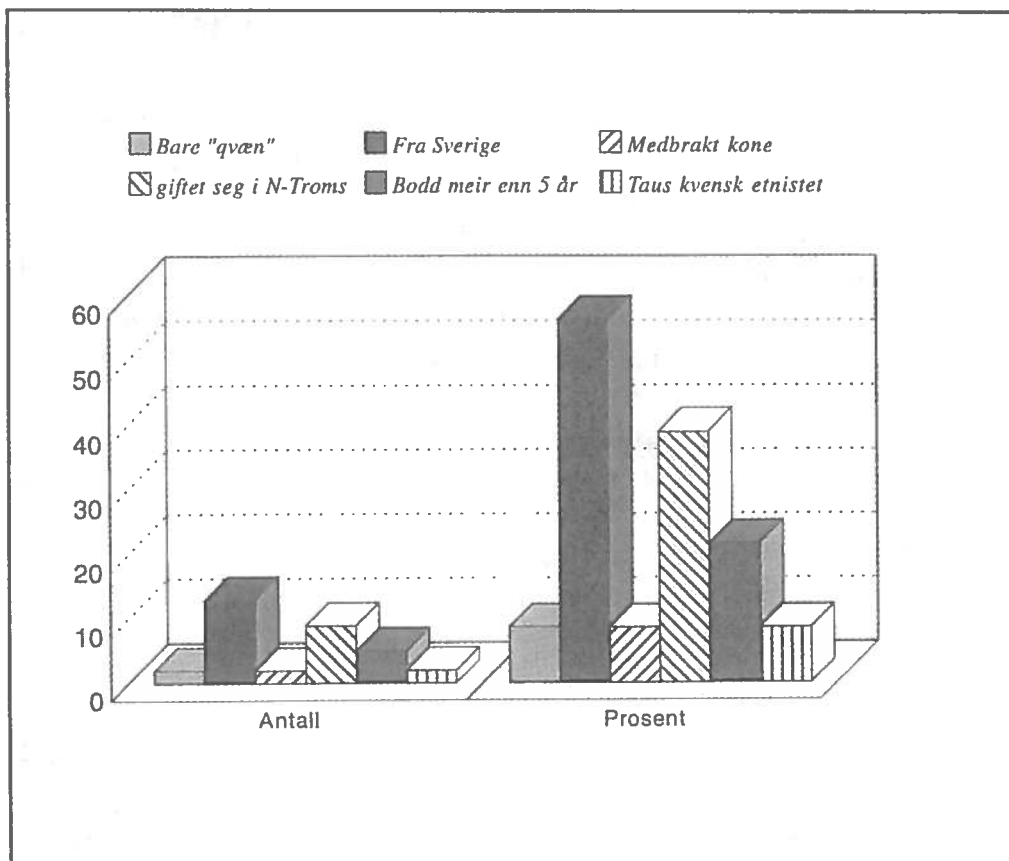
samisk befolkning. I dette bildet synes en av kvenenes handlingstrategier å ha vært å inngå ekteskap med en sjøsamers datter, eller, og det skjedde ofte, med eldre enker etter en sjøsamer med dertilhørende gårdpart. I begge tilfeller fikk kvenene anledning til slå seg ned og dyrke ei finnerydning. Dette var ikke noe særegent eller nytt for Nord-Troms. Giftemål mellom samer og finner var utbredt i finske og svenske lappmarker,⁵⁵ noe en beskrivelse fra finsk Lappland illustrerer:

"som mest skiedt på det sättet at en finne gift sig med Lappens dotter eller änckia, och dymedels antingen fått tilstånd eller och rättighet att bo ibland Lapperna på deras skattland".⁵⁶

I Nordland og Troms var "finnerydningene" en parallell til de svenske og finske skattlandene. Når parter på slike "finnerydninger" blei liggende øde, ved at en mannlig sjøsamer døde, viser kildene fra 1700-tallet at det i Nord-Troms var en kvensk handlingsstrategi å overta den øde parten, ifølge skattemanntallene ofte ved at kvenen da overtok gårdparten "med tilhørende

enke”, dvs. giftet seg med den avdøde sjøsamens enke. I fjordene i Nord-Troms, som blei en arena hvor to folkegrupper møttes, kan dette sies å være et naturlig resultat, med kvenene som innvandrede folkegruppe til områder dominert av ei anna (samisk) befolkning. Ivar Bjørklund har hevdet at sjøsamene i eldre tid bodde fast på finnerydningene i Kvænangen og Nord-Troms året rundt, nærmest som fiskarbønder. For Kvænangen har imidlertid historikeren Lars Ivar Hansen ut fra de eldre kildene på 1500- og 1600-tallet påvist

mobilitet hos sjø-samene med sesongvandringer mellom sommer- og vinterboplasser.⁵⁷ En lignende undersøkelse av undertegnede har avdekket at det samme mønster, med sommer- og vinterboplasser også eksisterte i Nord-reisa, Lyngen og Ullsfjord på 1500- og 1600-tallet. Ei mobil sjøsamisk boform er også sentral i Henry Mindes og Ole Anders Hauglids forståelse av den sjøsamiske bosettinga i Balsfjord og Malangen.⁵⁸ Ifølge Håvard Dahl Bratrein ble februk opptatt av sjøsamene i deres jakt/fiske flyttemønster, men uten å endre dette mønstret. En konsekvens av dette var at den sjøsamiske boplassen kom til å bestå av flere atskilte boenheter, som i kildene ofte er omtalt som -by eller -sete i forbindelse med årstidstermer som sommer, vinter, vår og høst (eks. Rasteby, Taskeby, Sommarset osv.)⁵⁹ I skifter fra sist på 1600- og begynnelsen av 1700-tallet er det både for Vest-Finnmark og Nord-Troms (Lyngen) avdekket at sjøsamere hadde både vintersete og sommersete med gammer, sjå, stabbur og fehus, hvor deres fiske særlig blei drevet på sommersetet. Ved å

Figur 3 : En oversikt over bakgrunnen til mannlige kvener som ca 1740 bodde på finnerydninger i Nord-Troms. (kilde Destignation over finnerydninger anno 1739) Fig. H. Guttormsen 2000

se bort fra ei slik mobil livsform hos sjøsamene på finnerydningene, velger Bjørklund også å se bort fra det potensialet som ei sesongmessig bruk av disse boplassene hadde, m.h.t. Nord-Troms evne til å kunne absorbere ei større kvensk innvandring.

I Nord-Troms er det et gjennomgående trekk at unge, mannlige kvener, som nylig var innvandret, ifølge myndighetene ei tid lever som enslige, "omstrippende" kvener. Disse dro ofte fra sted til sted i kortere perioder på 1720-30-tallet for å drive med fiske eller snekkerarbeid, men endte ofte som tjenestefolk (drenger) eller giftet seg med kvinner som ofte var fra det sjøsamiske miljøet, og de blei derved bruker av ei finnerydning. Ei kilde fra ca 1740 gir et inntrykk av hvor utbredt slike interetniske giftemål var i Nord-Troms: Blant de mannlige kvenene som bebodde finnerydninger, hadde bare ca 8% brakt med seg kone fra Sverige/Finland, mens heile 39% hadde giftet seg med sjøsamiske kvinner, jfr. figur 3. Hoveddelen av kvenene (56%) stammet da fra Sverige (som og innbe-

fattet Finland). Ca en femtedel av kvenene (20%) hadde da vært meir enn fem år på den finneryddinga de nå bebodde.

At en så vidt stor andel av de mannlige kvenene i Nord-Troms blei gift med sjøsamiske kvinner, tyder på at kveninnvandringa i første halvdel av 1700-tallet her var dominert av enslige menn. Befolkningsutviklinga kan her tyde på at de mannlige kvenene hadde en høg alder, idet mange kvener døde etter relativt få år som brukere av jordparter på finnerydningene. Ifølge Qvigstad viste kirkebøkene for Alta at den kvenske innvandringa på 1700-tallet her blei dominert av middelaldrende menn.⁶⁰ Det kan tenkes fleire andre grunner til at menn dominerte blant kvenene som innvandringsgruppe til Nord-Troms. Ytre faktorer, som den "Stora ofreden", omformet på finsk og svensk side store landvidder og dyrkingsjord til krigsherjete områder, med en stor bondeallmue til krigsflyktninger på vill flukt ut av og bort mot fredeligere områder som resultat. Foruten flukt fra soldatutskrivning, som fleire kvener nevner i kildene, kan denne kaotiske og dramatiske perioden i Østerbottens og Tornedalens historie ha ført til at menn blei atskilt fra familie, kone og barn, eller gjennom krigshandlingenes gang brutalt gjort til enkemenn.

En egen kvensk dyrkingskultur?

I litteraturen er kvenene omtalt som dyktige jordbrukere, noe som brakte dem privilegier hos myndighetene i forhold til sjøsamene i Nord-Norge. Historikeren Einar Arne Drivenes har hevdet at når "Alta-bygget" har fått en så framtreddende plass i folketradisjonen, kan ei av årsakene være at kornslaget har vært knyttet til innvandringa av kvener, og derved blitt en viktig del av alle forestillinger og mytedannelser i kvenenes historie. Han peiker på det faktum at den lokale korndyrkinga aldri dekket noen stor del av kornbehovet, og at de historiske kildene, med få unntak, er enstemmige om å gjøre dyrkinga av matkorn til et symbol og uttrykk for kvenenes dyktighet som jordbrukere, samt å framheve hvor siviliserte og nyttige innbyggere de var i grenselandet i nord.⁶¹ På den eine sida

meiner han dette kan knyttes til fortidas ideologi, hvor embetsmennene hentet sine idealer om et rasjonelt og godt jordbruk fra Sør-Norge, hvor åkerbruk og kornbruk blir symbol på den ypperste form for jordkultivering – også for Finnmark. Men dette kan også være et resultat av en ønskedrøm hos jordbruksinteresserte embetsmenn, barnefødt i gode områder for korndyrking sørpå eller i Danmark.

I artikkelen "Kvenene – innovatører innen jordbruket i Vest-Finnmark og Nord-Troms?" har undertegnede gitt ei vurdering av samers, kveners og nordmenns jordbrukstradisjoner i eldre tid.⁶² Utgangspunktet er her ei vurdering av foreliggende historisk topografisk litteratur om økonomiske tilpasninger i form av veiding, jakt og jordbruk hos samer og finnlendere i finske og svenske lappmarker, samt finnes dyrkingstradisjoner innafor det skogsfinske området på Østlandet. Dette er så sammenholdt med de dansk/norske embetsmenns beskrivelser av samer og kvener i Nord-Norge, og trekk ved bosettingshistoria i fjordene i Nord-Troms og Vest-Finnmark. Ei vurdering av kronologi mellom tidspunkt for det første dokumenterte åkerbruk og den lokale tilstedeværelse av potensielle åkerbrukere som bønder fra Sør-Norge eller kvener, er her viktige moment.

I Nord-Norge har det eksistert ulike oppfatninger om kvenenes delaktighet i det eldste åkerbruket. Mens historikeren Ammund Heland i sitt topografiske verk fra 1906 hevdet at det var kvenene som introduserte korndyrking til Finnmark, hevdet etnologen Ole Solberg i 1938 det motsatte fordi kvenene ifølge han "ikke var slik situert at de kunne tenke på innovasjoner og eksperimenter".⁶³ I sine bøker om korndyrking i eldre tid i Nord-Norge hevdet agronomen Karl Fjærvoll i 1962 og 1965 at det ikke kunne være kvenene, men nordmennene som brakte korndyrkinga til Alta.⁶⁴ Et lignende syn avdekkes i Alta bygdebok hvor historikeren Jens Petter Nielsen har datert den kvenske korndyrkinga til ca 1730, og hevder at det var nordmenn som før 1700 innførte korndyrkinga til Alta.⁶⁵

I eldre beskrivelser om kvenene forfattet av dansk/norske embetsmenn, avdekkes en rekke interessante trekk: Når Knut Leem i si avhand-

ling om Finnmark (1767) viste til at kvenene i Vest-Finnmark dreiv åkerbruk fordi "*de i deres Fædreneland ere vante til Agerdyrkning*"...⁶⁶ kan dette tolkes som at den lokale presten i Alta (1728-35) her tilla kvenene en særegen tradisjonell kunnskap om åkerbruk. Også major Peter Schnitler hevdet i sine grenseeksaminasjon-protokoller at det her var kvenene som "*havde lært Nordmændene der at dyrke Jorden til KornAvel*" (1744).⁶⁷ Ifølge Knut Leem pleide nordmenn og samer i Alta på hans tid om sommeren å brenne opp sine gjødselhauger, fordi de ikke hadde kornåkre. Dette gjelder tydeligvis ikke for kvenene som ved Altaelva "*dyrke nogle faa og smaa Agre, hvori de saae Byg.Korn, og samme Aar høste deraf en riig Grøde*."⁶⁸ Jens Sporrings beretning fra 1734 viser at kornet i Alta i gode årringer var "*i mengde og godhed er kommen til fuldkommenhed*"...⁶⁹

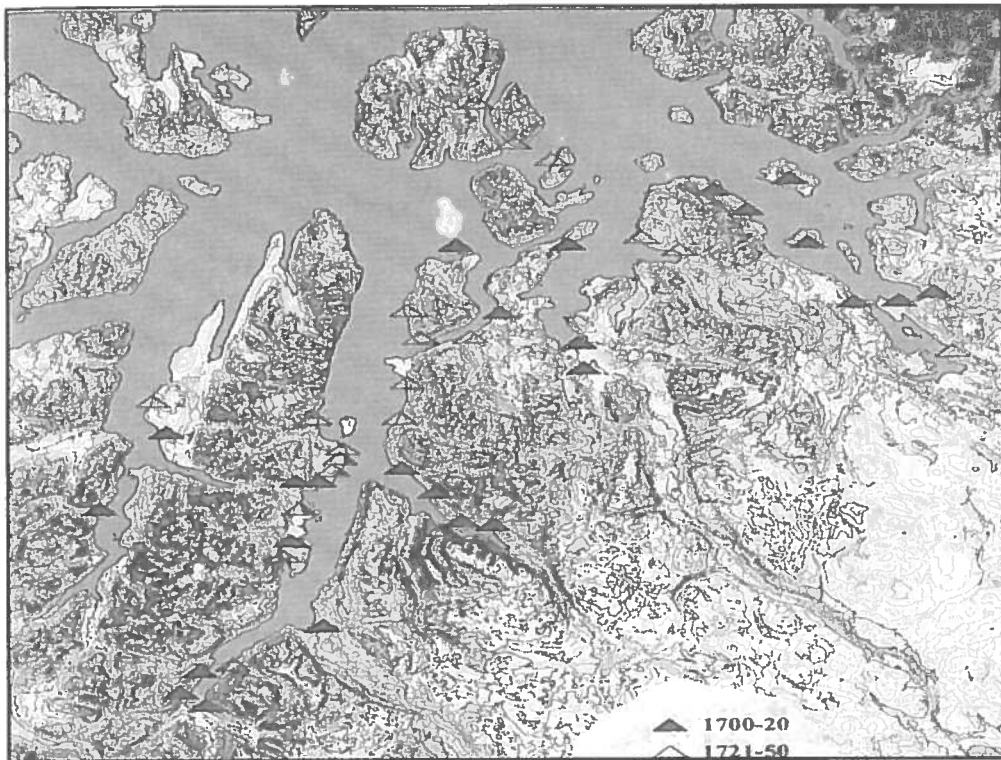
De eldste kilder om åkerbruk og den eldste kvenske bosettinga overlapper i Alta hverandre i tid. Når eldre og nyere forskning har hevdet at det var nordmenn som etter 1700 introduserte åkerbruk med korndyrking til fjordene i Vest-Finnmark og Nord-Troms, synes dette å være svakt historisk begrunnet. Åkerbruk er i Alta omtalt i 1694 samtidig med at *Peder Iversen qvæn* bodde på Årøya.⁷⁰ Denne kvenen kan nylig være ankommet, men det var ikke *Junte Iversen*, som fire år tidligere dvs. i 1690 da hadde bodd i Alta i 25 år.⁷¹ Etternavnet Iversen tyder på at Peder og Junte sannsynligvis var brødre. Foruten disse ankom til Alta i 1696 Simon Simonsen (omtalt som kven ved sin død i 1713), i 1697 ei gruppe på 6 kvener som sammen med Juntas Iversens sønner (*Iver, Nils, Henrik, Mikkel* og *Junte Juntesen*) bodde her inn på 1700-tallet.⁷² Dette viser at det her fantes ei jordbruksbefolkning (kvener) godt før innflyttinga av norske bønder til disse områdene av Alta.

Blant lappmarksforskere som Campbell, Tegengren, Hultblad og Arell synes det å ha vært ei brei enighet om betydninga av finnlenernes rydding og kolonisering av skogsområdene. Ved bruk av svedjing (nedbrenning) og det spesialiserte subarktiske jordbruket, var det finske bønder som introduserte et meire ensidig

fe- og åkerbruk til Kemi, Torne og Ume lappmarker, mens samene (lapper og skogssamer) her prioriterte jakt, fiske eller reindrift framfor jordbruk.⁷³ Disse forhold som er godt beskrevet i eldre lappmarksforskning, synes mange forskere seinere å ha oversett. Det er et faktum at mange av de kvener, som før og etter 1700 innvandret til Nord-Troms og Alta, kom fra slike eldre finske indre bosettinger i lappmarkene som fantes heilt sør til Gällivarre. Enkelte har hevdet at kvener som kom fra lappmarkene ikke kan oppfattes som kvener, fordi de i perioder har bodd i områder dominert av samer.⁷⁴

Selv om signalisering av etnisitet i de eldre kildene ofte er mangelfull, burde det være mulig å komme fram til ei rimelig avklaring av dette forhold gjennom intensiv bruk av alt tilgjengelig kildemateriale. Det er imidlertid et faktum at det både i Kautokeino og Avjovarre alt ca. 1700 bodde personer som myndighetene i skatelistene over mange år tilskreiv med *qvæn*, og ikke "finn" eller "lapp", noe som her må tolkes som et uttrykk for at disse personenes etnisitet blei oppfattet som noe forskjellig fra samene.⁷⁵ I Karasjok er kvenbosettinga fra først på 1700-tallet omtalt både av Isak Fellmann og sogneprest Hjort m.fl..⁷⁶ Einar Niemi har ellers peikt på at mange kvener krysset lappmarker på si vandring over til Nord-Norge. Det kunne skje samme år de startet vandringa, eller de flyttet etappevis over fleire år.⁷⁷

Åkerbruk som en "kulturbetinget", teknologisk innovasjon til Nord-Troms og Vest Finnmark på 16-1700-tallet, må etter dette tillegges kvenene, som ved sin ankomst til Nord-Norge, brakte med seg en nedarvet, dyrkingskultur. En del stedsnavn i Nord-Norge kan tyde på at kvener ved sin ankomst praktiserte svedjing, enten for å rydde skogsmark, eller som ledd i en årlig dyrkingsmetode, ble praktisert: *Stubeng* og *Brennfjell* i Lyngen, *Brennes*, *Brennmyra* og *Palo* i Kåfjord, *Brennbugt* i Kvænangen og *Brennelv* i Porsanger. Både Leem (1769) og Sommerfelt (1793) understreket at kvenene "er vant til å dyrke jord", og Schnitler hevdet eksplisitt at kvenene i Alta hadde brakt med seg kornsæd. Det såkalte "Alta-bygget" som av undertegnede er foreslått omdøpt til "kven-

Figur 4: Ei kronologisk framstilling av kvenenes bosteder for perioden 1700-50 i Nord-Troms. Fig. v/ H. Guttormsen 2000.

bygget”, er neppe bare resultat av myter eller en kvenheroisme, til-knyttet kvenenes inn-vandring. Sannsynlig-vis er dette en kumulativ effekt av kvenenes korndyrkning, over fleire generasjoner un-der hårde klimatiske betingelser i indre lappmarker. Resultatet ble et kornslag med spesielle kvaliteter, som når det blei sådd ved de varmere, atlan-tiske havstrendene i fjordene i Vest-Finn-mark og Nord-Troms, hvor sorenskriver Paus i 1769 for Alta oppga modnings-tider for bygg på bare 9-10 uker med 5-7 i foll.⁷⁸

Analyser av kildene viser at kvenene fra ca 1690 var bofaste i Nord-Troms og i Alta, idet de samme kvener også finnes i skatelistene på 1700-tallet i Ullsfjord, indre Lyngen, Reisa, Kvænangen, og i Alta.⁷⁹ Denne tidlige kvenske bosettinga i Nord-Troms og Alta kan her tolkes som ei stegvis bondekolonisering, som i hovedsak var motivert ut fra et ønske om å drive jordbruk. På 1740-tallet uttrykte svenske embetsmenn bekymring over at finske bøndernes gradvise oppdyrking av lappmarkene nord- og vestover i et hundre års tid, hadde ført til at mange hadde flyttet heilt ut til norskekysten:

”Uti wid pass et hundrade år hafwa Finnar begynt at flytta längre och längre up i landet

(Sverige) och sätta sig der neder så som nybyggare: Sedermera hafwa flera af de svenske (dvs. kvänske) nybyggare gått ända ned till Westersjöstranden” ...⁸⁰

En oppgave fra 1757 for Alta ved amtmann Mathias Collett viser at åkerbruket da blei drevet av 20 kvener, 4 nordmenn og 3 samer.⁸¹ Reint statistisk viser dette at åkerbruk her blei dominert av kvenene, og at denne aktiviteten blei mindre praktisert av nordmenn og samer. Etno-logen Knut Kolsrud hevdet at

det eldre jordbruket i Finnmark først og fremst var ei kjøtt- og melkeprodu-serende næringsform, hvor sjø-samenes øko-nomi i hovedsak var et høstingsjordbruk særpreget av februk med førsanking fra utslåtter, mens det egentlige åkerbruket først kom, da kvenene innvandret til Finnmark.⁸²

Spor etter en kvensk dyrkingskultur?

En analyse jeg har gjort av de eldste skatelistene til leidangen i Nord-Troms for perioden 1715-29 viser at kvenenes skatteevne, målt i årlig gjennomsnittlig skatteytelse til leidangen, lå høgre enn sjøsamenes, og litt under nordmennenes. Nordmenns skatteevne faller det naturlig å tolke som et utslag av det gode utbyttet som fisket ga, og som blei drevet rett utenfor deres gårder på ytterkysten. Samenes låge skatteevne skyldes trolig at samene, p.g.a. ei allsidigere næringstilpassning, dreiv mindre intensivt med fehold og fiske enn nordmennene, noe fleire har omtalt.⁸³ Når kvenene i Nord-Troms først på 1700-tallet har en høgre skatteevne enn samene er dette trolig en målbar effekt av kvenenes jordbruk. Ei samtidig misjonskilde fra Lyngen

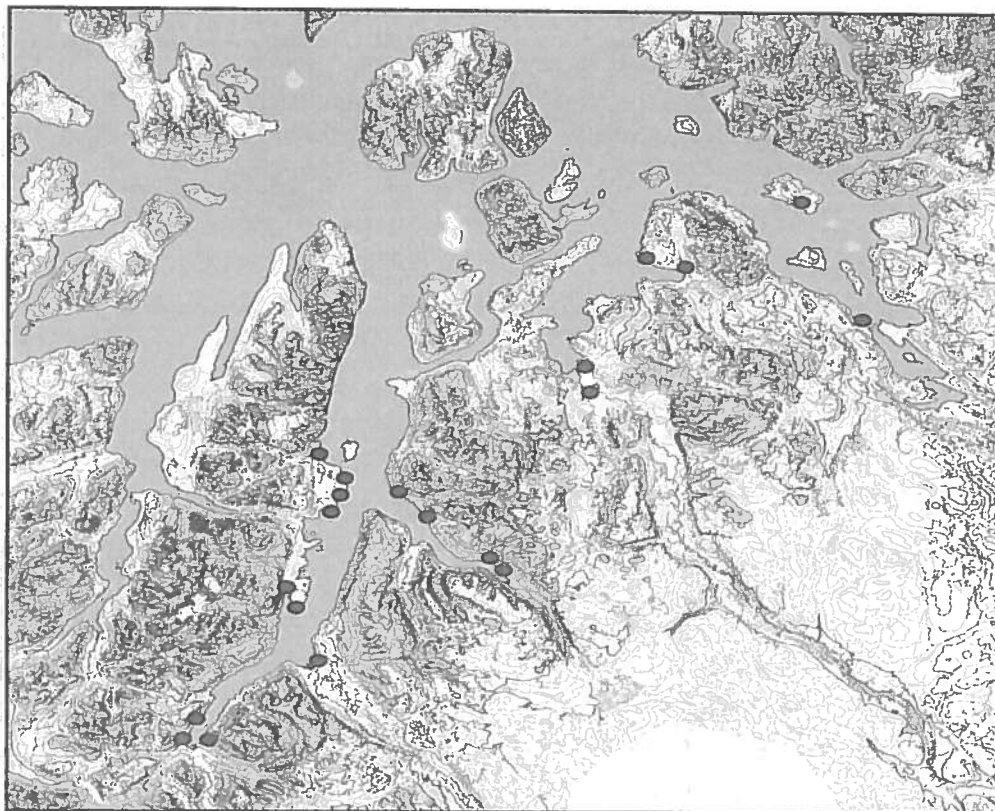
(1724) bekrefter kvenenes gode økonomi i området:

"I sær saa langt nord i Tromsen, hvor een heel Fiord kaldet Lyngen er hærilig bebyggt, og bestaar omtrent af 70

Indbyggerne, alle overflyttet fra Sverrig, og kalder disse sig Qvæner. De har ord forskiønne Landsmænd, ved Jord og Saugbrug, da de der har ryddet og dørcket skiønne Jorder, foruden at de visse tider søger sit Fiskierie til anseelig fordeel.

Disse Bøygde-Lapper i Almindelighed, ere

*baade formuende, ja eendeel kand være saa riige, at de kand siges at eye een anseelig deel Sølv og Penger....*⁸⁴

Figur 5: Beliggenhet til finnerydninger som var "kommet til forbedring" 1745, 1761. Fig. H.Guttormsen 2000.

Fram til 1750 prioriterte kvenene i Nord-Troms å bo på finnerydninger i de indre fjordene. For en del skyldes nok dette at det var disse områdene kvenene først møtte på sin innvandring fra øst, slik at disse av den grunn blei tyngdepunktene for den kvenske bosettinga. Kjerneområder for kvensk bosetting blei etablert i botn av Lyngenfjorden, Skibotn, indre Kåfjord, Reisadalen, midtre deler av Kvænanen og botnen av fjordene Alta og Porsanger. I Nord-Troms er det et markert trekk er at heilt fram til ca 1750 lå over 90% av den kvenske bosettinga på disse indre finnerydningene, jfr. figur 4. Dette tyder også på at det hos kvenene var liten interesse for å bygsle gårdparter på norske matrikkelgårder som lå lengre ut i fjordene.

I enkelte tilfeller bodde det kvener også ute på øyene i Nord-Troms, noe som tyder på at det over tid også spredde seg ei kvensk bosetting utover mot ytterkysten. Dette skyldes kanskje at jordtilgangen inne i fjordene hadde avtatt, men

det kan også tolkes som et uttrykk for at kvenene i sterke grad ønsket å ta del i fisket, som var best på ytterkysten.

Tiende og jordleie for finnerydningene blei i Nord-Troms betalt til private godseiere, handlinger som det derfor ikke finnes bevarte arkivalier om, noe som gjør at det på 1700-tallet finnes svært få konkrete beskrivelser om det kvenske jordbruket. Dette faktum gjør det derfor vanskelig her å kunne påvise *endringer* i jordbruksdyrkinga over tid, et resultat som burde kunne tilskrives kvenenes dyrkingskultur. I de statlige, bevarte fogderiregnskapene fant imidlertid myndighetene gjennom fogden et par år grunn til å bemerke at enkelte gårder (finnerydninger) i Nord-Troms "var kommet til forbedring", noe som skjedde både i 1745 og 1761, jfr. figur 5. At det nettopp på disse gårdene da i lengre tid hadde bodd kvener, er vel neppe noen tilfældighet. Dette kan derfor her tolkes som et indirekte signal om effekten av kvenenes jordbruksdrift. Ifølge ei tingberetning fra Rotsund i 1738 hadde fogden notert om kvenene i Nord-Troms at "de forstår bedre at dyrcke deris pladser. End finnerne Kand."⁸⁵

I Nord-Troms er det godt samsvar mellom det

forhold at den kvenske bosettinga var konsentrert i de indre fjordene, og det faktum at det i de samme områdene ifølge skifter blei dyrket korn. På 1770- og 1780-tallet ble det betalt kvernskatt for bekkemøller for maling av korn.⁸⁶ I booppgjør (skifter) etter avdøde kvener fra ytre Lyngen på 1750-tallet er det omtalt kornløer på gårdene Oksvik, Årøy, Koppang og Svendsby, noe som på 1780-tallet også er omtalt i skifter på gårder i indre Kåfjord og Lyngen som Normannvik og Trollvik, Horsnes og Karnes. I skiftene fra Lyngen og Kåfjord finnes det også omtaler av spesialiserte kornløer på 1750- og 1780-tallet, noe som viser og at det må ha vært *stabilitet og kontinuitet* i korndyrkinga, med ei årlig forventning om å få kornavling. Skiftene viser og at kvenene i sterkere grad enn samene satset på husdyrhold av storfe, fordi de ofte eide høyløer for å lagre vinterfôr. Denne tradisjonen var utbredt i de finske og svenske lappmarkene, hvor myndighetene tidlig påla de finske nybyggerne å bygge slike for å forhindre næringskonflikter ved å forhindre at vinterfôret innsamlet fra engsletter blei oppspist av reindriftssamenes rein.

Summary

Sagatidas Kvenlands omfattet trolig et bredt område rundt Bottenvika heilt sør til Skellefteå på svensk side. Mangelen på kontinuitet mellom bosettingssporene i yngre jernalder og tidlig middelalder gjør det problematisk å hevde at beboerne rundt Bottenvika er etterkommere av kvenene på 800-tallet. På Nordkalotten er det i Nord-Norge at tradisjonen med begrepsparene Kvenland/kven er brukt mest, hvor de opptrer i historiske kilder i heile tidsrommet 1500- til 1800-tallet. Denne lange kontinuiteten kan gi støtte til teorien om at kven er av norrønt opphav, som en betegnelse på finnlendere med finskspråklig kultur som flytter over til Nord-Norge. I skattelistene var det særlig før etableringa av ei felles grenselinje i 1751 at myndighetene brukte tilskrivning med *qvæn*, og da bare på personer med finskspråklig bakgrunn, ikke på samer. I Nord-Troms og Alta blir kvenbegrepet brukt slik gjennom heile 1800-tallet.

Den kvenske innvandringa var på

1700-tallet sterkest til Nord-Troms og Vest-Finnmark (Alta) hvor tilgangen i de samiske områdene i de indre fjordområdene var god. Gjennom giftemål med sjøsamiske enker fikk kvenene gradvis innpass på finnerydningene i Nord-Troms. Dette var jordplasser gitt av kong Kristian IV som i si tid ga skattefri jord til samene på det vilkår at de skulle bli fastboende ved sjøsida i Troms og Nordland.

Finnlenderne praktiserte en særegen dyrkingskultur i de finske og svenske lappmarkene. Analyser av utsagn i eldre topografisk kultur ut fra et agrarhistorisk perspektiv, viser at dette også gjelder for kvenene som framhever seg ved tidlig å være den dominerende jorddyrkende gruppa i fjordene i Nord-Troms og Vest-Finnmark. Disse forhold viser at den eldre kvenske korndyrkinga er en historisk realitet, og ikke et utslag av mytedannelser tilknyttet kvenhistoria rundt om i Nord-Norge.

Fotnoter

- ¹ Egil Skallagrimssaga
- ² Vahtola, Jouku, 1994, Kvenene – vem var de ursprungligen?
- ³ Vahtola, Jouku, 1994, Ibid.
- ⁴ Julku, Kystiö, 1986, Kvenland – Kainuunmaa.
- ⁵ Tidligere undersøkelser ved Kokkola gjort av A.M. Tallgren og E. Kivikoski. Undersøkelser i Øvre Torneå gjort av Pentti Koivunen og Thomas Wallerström (etter Julku, Kyösti, 1986. Op.cit.).
- ⁶ Wallerström, Thomas, 1995, Norrbotten, Sverige och Medeltiden, ss.90,94
- ⁷ Vahtola, Jouku, 1994, Op.cit. s. 8
Fjellström, Phebe, 1991, Etnologien känner inga gränser, ss.51-52 anvendte begrepet ”bottniske trappers”
- ⁸ Vilkuna, Kustaa, 1969, Kainuu – Kvänland – ett finsk-norsk-svensk problem.
Fjellström, Phebe, 1987, Älvdalskultur kring Bottenvikens nordliga spets ur etnologiskt perspektiv
- ⁹ Åkermann, Sune, 1990, Storfamilj och storhushåll vid övergången mellan medeltid och nyare tid s.13-14.
- ¹⁰ Guttormsen, Helge, 1996, Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen, en funntom periode

i Nord-Troms?

Guttormsen, Helge, 1998, På spor etter eldre kvensk bosetting i Nord-Troms og Finnmark, ss. 3-34. Denne artikkel gir på brei basis ei analytisk drøfting av den kvenske bosettingas alder i Nord-Norge ut fra arkeologiske funn, eldre historiske kilder samt opptreden av eldre stedsnavn.

¹¹ Tägil, Sven, 1995, Ethnic and National Minorities, p.15

¹² Smith, Anthony D., 1991, National Identity.

¹³ Utne og Solberg, 1938, Finnmark omkring 1700, s.128 Fogderiregnskap for Skjervøy 1721 RA.

¹⁴ Vahtola, Jouko, 1994, Op.cit., s.8 med henvisning til Peter N. Schnitler (1742-45),bd.II, s.360.

Guttormsen, Helge, 1998, Op.cit., side 13, ss. 16-17.

¹⁵ Schnitler, Peter N., 1742-45, Peter N. Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, bd III, s.54. 57.

¹⁶ Henninen, Terje, 1972, Den kvenske innvandring til Alta på 1700-tallet. s.65

Leem, Knut, *Beskrivelse over Finnmarkens Lapper(1767)*, ss. 9-10.

¹⁷ Sommerfelt, O.H., 1799 Innberetning av 1793, her gjengitt etter Qvigstad, 1921, Op.cit., s.17

¹⁸ Rode, Fredrik., 1842, Optegnelser fra Finmark samlede i Aarene 1826-1834.(Skien 1842), s.96

¹⁹ Qvigstad, Just, 1921, Den kvænske Indvandring til Nord-Norge, s.1.

²⁰ Keilhau, V.M., 1831, Reise i Øst- og Vest-Finmarken. Samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828.

²¹ Bratrein, Håvard Dahl, 1982, Bokmelding av Balsfjord og Malangens historie fram til 1830-åra, s.202

²² Wallerstöm, Thomas, 1997: "De historiske källornas "folknamn" som analysenheter..., ss.407-409.

²³ Qvigstad, Just, 1929: Sjøfinnerne i Nordland, side 35.

²⁴ Guttormsen, Helge, 1984, Viesterålas.

Borgos, Johan, 1988: Befolkning, bosetting og økonomi i Barkestad og Langnes fjerding

1700-1820. Guttormsen, Helge, 2000 a, Den eldre sjøsamiske bosettingas omfang og røtter i Vesterålen.

²⁵ Hansen, Lars Ivar, 1986, Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. Finnejorder i Sør-Troms, ss.111-122.,

²⁶ Hansen, Lars Ivar, 1986, Op.cit., s.123, s.114.

²⁷ Fogderiregnskapene for Finnmark 1700-38, disse kvenene er nevnt under "nordmenn" utelukkende fordi de bor på bumannsgårder. Egne studier Riksarkivet, Oslo

²⁸ Qvigstad, Just, 1921, Op.cit.

²⁹ Henninen, Terje, 1972, Op.cit.

³⁰ Fogderiregnskap for Finnmark for perioden 1690-1765, 25 pakker. Egne studier Riksarkivet, Oslo sammenholdt med Terje Henninens tolkninger (Op.cit. 1972).

³¹ Samtlige fogderiregnskap for Senja og Troms gjennomgått for perioden 1694-1800. (ca 65 pakker). Egne studier, Riksarkivet i Oslo.

³² Henninen, Terje, 1972, Op.cit., ss. 65-66. Henry Minde har i si hovedfagsavhandling i historie for Alta hevdet at "det virker som Henninen altfor lett godtar at innflyttere til Alta tidlig på 1700-tallet var finner (dvs. kvener) og ikke samer, og dette enda de kom fra typiske samiske strøk", 1975, side 13, fotnote 2. Dette står etter mi vurdering ikke i et rimelig forhold til verdien av Henninens arbeid med primærkildene i Riksarkivet (håndskrevne fogderiregnskap) og de historiske metoder han bidro til å utvikle. Et særtrekk er at Henninen under rekonstruksjonen av den kvenske populasjonen, i stedet for bare å bruke ei, brukte fleire samtidige kilder om de samme personene (kvenene). Min komparasjon av materialet for Nord-Troms med Alta m.h.t. den kamerale etnisitet for kvenene på 1700-tallet har og kun avdekket få feil ved Henninens arbeid.

³³ Barth, Fredrik, 1969, Ethnic Groups and Boundaries, ss. 9-38

³⁴ Eriksen Hylland, Thomas, 1994, Subjektive og objektive aspekter ved nasjonal identitet, ss.82-83

³⁵ Allmuen i Kvænangen protesterte da fogden i 1717 ville tillate tillate at kvenene fikk bygsle Skorpa fordi den "af finner (=samer) har veret optaet og rødet", men slekta etter disse samiske

beboerne var borte og i 1721 tillot fogden bygsling.

³⁶ Bratrein, Håvard Dahl, 1986: Portrett av en "kven".

³⁷ Ut fra diakrone analyser av i skattemanntallene for Alta, Kautokeino og Avjovarre for perioden 1702-70 m.h.t. personers årlige, kammerale etnisitet, dvs. med tilføyelsen "qvæn" Egne studier fogderiregnskapene for Finnmark, Riksarkivet, Oslo.

Guttormsen, Helge, 2001 a, Kvensk etnisitet og erverv på 1700-tallet. En studie... (in press) Her er endringene i kvenenes "kamerale etnisitet" i tida 1720-60-tallet drøftet i detalj for Alta og Nord-Troms.

³⁸ Minde, Henry, 1975, Folketilveksten i Alta 1690-1825, s.61

³⁹ Bjørklund, 1985, Fjordfolket i Kvæningen, s.80

⁴⁰ Niemi, Einar, 1991, Kven et omdiskutert begrep, ss.124-125

⁴¹ Fellman, Isak, 1839, Wasa Tidning

⁴² Stockfleth, Nils Vibe, 1848: Bidrag til Kundskab om Qvænerne i Kongeriget Norge, side 50. Departementet for indre saker...

⁴³ Niemi, E., 1991, Op.cit., ss.127-128.

Friis, J.A., 1871, En sommer i Finmarken, russisk Lapland og Nordkarlen, s.90

⁴⁴ Tingberetning for Loppa 1705: kvenen Hinder Matzons sønn "født udj Qvænland" (Skifteprotokoll Finnmark Sorenskriveriprot. Bok nr. 3, 1705-,s. 243, HF 2011.) En kven i Øksfjord: Skattemanntallet for 1715.

Hammerfest: Johannes Henriksen quæn 1755 (Finnm. Sorenskriveri Justitsprot. 41b, s.1086)

⁴⁵ Teerijoki, Ilkka, 1993, Tornedalens historia II, s.17 Fogdens notat i manntallslengden for Tornedalen 1684.

⁴⁶ Juntikkala, Eino, 1955, The Great Finnish Famine in 1696-97, p.51-52. Bl.a. var hungersårene sterke i byene Kitka og Maanselkä i Kemi lappmark, men også i Tornedalen

Tegengren, Helmer, 1952, En utdød lappkultur i Kemi Lappmark s55, Teerijoki, I., Op.cit., 1993, s.16

⁴⁷ Tallet kvener skal være høgre for 1700 i Alta enn Henninen (1972) oppgir. Her mangler bl.a.: seks "Swenske Lapper fra Torna" hadde i følge

et tingreferat i 1697 kommet til Alta. Disse "lappene" blei i 1701 registrert som samer, mens seinere kilder avdekker at det her er kvener fra Kangos i Tornedalen det dreier seg om. Kilde: Finnmark Tingbøker 22, fol.128, Skiftebøker for Finnmark nr.7 (fol.82b) og nr.8 (fol.64). Kvenen Simon Simonsen som i 1696 kom til Alta, død 1713 mangler og hos Henninen. Brev fra Sverre Eilertsen Alta 1998.

⁴⁸ Tenerz, Hugo, 1962, Ur Norrbottens finbygds historia, s.242, s. 249

xlix Steen, Adolf, 1954, Samenes kristning og finnemisjon til 1888, s. 147-148 Ifølge egne notater var Wegelius i Norge fra 1713-20. Han måtte sammen med sin fars familie flykte til Norge og bodde ei stund i områdene mellom Enontekis og Jukkasjärvi. Wegelius fulgte fleire ganger flyktninger og fjellsamer til Norge (trolig både Nordreisa og Alta)

⁵⁰ Sporning, Jens, Relation angaaende Findmarkcken 1734: "*Disse Qvæner er kommen fra Torna amt i Sverrig, og i dend Krig mellem Muschov og Sverrig, hafde taget sin retirade til Svensk Lapland, hvorfra De resolverede at begifve sig need til Alten*".

⁵¹ Tegengren, Helmer, 1952, Op.cit., s.131, s.182 .Nødsårene godt beskrevet i A. Hellant reisebeskrivelser for årene 1740-49.

⁵² Fellman, Jacob, 1906, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken bd. I, s. 35 Peski-Heikki med 3 sønner

⁵³ Schnitler, Peter N., Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjons protokoller 1742-45, bd.II, s.388

⁵⁴ Bjørklund, Ivar, Fra "Bøgdelap" til "qvæn", ss.161-169

⁵⁵ Campbell, Åke, 1948, Från vildmark till bygd...s.226, s.263

Tegengren, H., 1952, Op.cit, s.88 Hultblad, Filip, 1968, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokk, s.196. Arell, Nils, 1977, Reinnomadismen i Torne lappmark, s.185

⁵⁶ Grensekommisar Carolus Fridereich rapport fra befarung av området ved Kittilä 1741. (Fellman, J. VCVIII)

⁵⁷ Hansen, Lars Ivar, 1987, Tverrfaglig forskningsdebatt eller "immun-forsvar" for disiplinene? ss.35-37.

- ⁵⁸ Hauglid, Anders Ole og Minde, Henry, 1980,
- ⁵⁹ Bratrein, Håvard Dahl, 2000, Den todelte eller ambulante gård. Eldre samisk jordbruks-historie... ss.26-30
- ⁶⁰ Qvigstad, Just, 1921: Op.cit. ss.14-15. Qvigstads analyse av ministerialbøkene for Alta 1725-51.
- ⁶¹ Drivenes, Einar Arne, 1985, Åkerbruk i Finnmark?, ss.146-147.
- ⁶² Guttormsen, Helge, 2000 b, Kvenene – innovatører innen jordbruket i fjordene i Vest-Finnmark og Nord-Troms, ss.25-42 og en kortere engelsk versjon: Guttormsen, H., 2000 c, Did the Kvens Introduce a New Type of Farming to Northern Norway?
- ⁶³ Helland, Ammund, 1906, Finmarkens Amt del I, s.345, del II, s.430.
- Solberg, Ole, 1938, Henrich Adelaer i Finnmark 1690, fotnote side 251
- ⁶⁴ Fjærvoll, Karl , 1962, Korndyrkinga i Hålogaland i gammel tid
- 1965, Korndyrkinga i Troms fylke i 1700-åra med tilknytning til nyare tid, s.105
- ⁶⁵ Nielsen, Jens Petter, 1990, Altas historie bd. 1, side 209
- ⁶⁶ Leem, Knut: 1767, Beskrivelse over Finmarkens Lapper, s.380
- ⁶⁷ Schnitler, , Peter, N, 172-45, Op.cit., side 109.
- ⁶⁸ Leem, Knut 1767: Op.cit.
- ⁶⁹ Sporning, Jens, 1793: Relation angaaende Finmarken 1734, s.63.
- ⁷⁰ Utne, Martha Broch, 1932, Niels Knags Matricul 1694
- ⁷¹ Henrich Adelaers mantall for 1690: "*Junte Iversen, fød i Qveneland. Veret udi Findmarken 25 aar, er med sin qvinde och 7 Børn self 9de.*"
- ⁷² Belegg for Simon Simonsen 1696 som kven i Skifteprot. Nr. 7 for Finnmark folio 32 B. Simon er bare i skiftet ved sin død i 1713 omtalt som kven,. Belegg for innvandring av gruppe kvener i 1697: Finnmark Tingbøker 22, fol.128 og skiftebøker for Finnmark nr. 7 (fol. 82b) og nr.8 (fol.64). Disse er ikke omtalt som kvener i skattemistene, og derfor ikke med i Henninenes oversikt fra 1972.
- ⁷³ Samtidskilder: Johan Graan beretning av 1671 for svenske lappmarker. Ifølge Carl Linné (1732) dreiv samene (lappene) i svenske lappmarker jakt og fiske. Samuel Chydenius og Nils Fellmans beretninger fra Kemi lappmark 1740-tallet. Erik Grape, 1829, Utkast til Beskrifning öfver Enontekis sokn (1803-04).
- Tegengren, Helmer, 1952, Op.cit., .56, s.75., s.87, s.183-185 referer Chydenius og Fellman: i Kemi lappmark drev samene (lappene) jakt, fiske og beverfangst og noe villreinfangst ennå på 1740-tallet. Campbell, Åke, 1948, Op.cit., s.40, s.56, s.199, s.212 viser til Graan og Linné. For øvrig Hultblad, Filip, 1968, Op.cit. s.163, s.170 og Arell, Nils, 1977, Op.cit., s.185.
- ⁷⁴ Minde, Henry, 1975, Op.cit., side 61.
- ⁷⁵ Egne studer av skattemistler til leidangen for Kautokeino og Avjovarre i tida 1700-1780-tallet, Fogderiregnskapene for Finnmark. Riksarkivet, Oslo.
- ⁷⁶ Fellman, Isak, 1906, Op.cit., s.131 og av sogneprestene Dahl, Paus og Hjort omtaler at det i 1776 her bodde 10 kvenfamilier. Paus, 1769, Op.cit, Saxlund, H., 1896, Lidt af hvert fra Karasjok. Finnmarksposten 1896.
- ⁷⁷ Niemi, Einar, 1991, Op.cit.
- ⁷⁸ Paus, H. (1769), Indberetning om Finmarkens økonomiske Tilstand 1769, s.233
- ⁷⁹ Guttormsen, Helge, 2001 b, Kvensk innvandring til Nord-Norge.
- ⁸⁰ Vicehärdshöfding A. Hellants erklæring av 1748 (her etter Fellman, I, 1906, Handlingar I, s.411). På denne tida var nemlig finske bønder omtrent aleine om å kolonisere svenske lappmarker.
- ⁸¹ Collett, Mathias (1757) Amtmann Collets Relation angaaende Finmarken.
- ⁸² Kolsrud, Knut, 1955, Sjøfennene i Rognsund, side 144
- ⁸³ Stensland, Rolf, 1979, Bosetninga i Steigen 1300-1600, Sjøpstad, Tom, 1980, Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til 1800, Guttormsen, Helge, 2000 a, Op.cit.
- ⁸⁴ Skanke, Hans 1724: Eptomes Historiæ Missionis Lapponicæ, s.156. Sammenblandinga "Bøygde-Lapper" og "kvener" var vanlig hos samtidas forfattere.
- ⁸⁵ Justisprotokoll for Senja og Troms 1738.
- ⁸⁶ Guttormsen, Helge, 2000 c, Op.cit., Årlige lister over kvernskatten 1778- i fogderireg

skapene for Troms. RA, Oslo.

Kilder

Utrykte kilder.

Fogderiregnskapene for Troms fogderi årene 1697-1800, Riksarkivet, Oslo.

Fogderiregnskapene for Alta 1694-1765.

Fogderiregnskap for Finnmark. Riksarkivet, Oslo.

Fogderiregnskap for Kautokeino og Avjovarre 1702-70. Fogderiregnskap for Finnmark. Riksarkivet, Oslo.

Finnmark Tingbøker nr. 22 /folie 128

Skiftebøker for Finnmark.nr. 7 (fol.82b) og nr. 8 (fol.64)

Skifteprotokoll nr. 7 for Finnmark folio 32b.

Skifter for Lyngen Statsarkivet i Tromsø.

Justisprotokoll for Senja og Troms 1738.

Trykte kilder

Arell, Nils, 1977, Rennomadismen i Torne lappmark- markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken. *Geografiska inst.Umeå universitet.*

Medd. Nr. 24 /Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar no.17 Umeå.

Bjørklund, Ivar, 1983, Fra "Bøgdelap" til "qvæn". Etnisk identitet som økonomisk tilpassning blant kvæner og samer på 1700-tallet. *Heimen bd. XX.*

Bjørklund, Ivar, 1985, Fjordfolket i Kvæningen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980. *Kvæningen bygdebok bd. I.Kvæningen kommune.*

Bratrein, Håvard Dahl, 1970: Befolkning og kirkebygging nord for Malangen i eldre middelalder. *Håløygminne.*

Bratrein, Håvard Dahl, 1982, Bokmennding av Balsfjord og Malangens histore fram til 1830-åra. *Heimen bd. XIX.*

Bratrein, Håvard Dahl, 1986, Portrett av en "kven". *Menneske og miljø i Nord-Troms.*

Bratrein, Håvard Dahl, 1990, *Karlsøy og Helgøy bygdebok bd. II*, Karlsøy kommune.

Bratrein, Håvard Dahl, 1999, Den to-delte eller ambulante gård. Eldre samisk jordbrukshistorie, sett i lys av årstidsnavn. *Norna-rapporter 70B*, red Sandnes, Stemshaug. Norra forlaget. Uppsala.

Borgos, Johan, 1988, Befolkning, bosetning og økonomi i Barkestad og Langnes fjerdingen 1700-1820. *Diedut nr. 3.*

Campbell, Åke, 1948, Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. Uddevalla. *Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkeminnesarivet i Uppsala, ser.B:5.*

Collet, Mathias, *Amtmann Collets Relation angaaende Finmarken.* København 1757. No.264. Riksarkivet Oslo. Kildeskriftsamlingen.

Drivenes, E. A., 1985, Åkerbruk i Finnmark? Korndyrking på 1700- og 1800-tallet. *Heimen vol.22.*

Eriksen Hylland, Thomas, 1994, Subjektiv og objektive aspekter ved nasjonal identitet. *Nasjonal identitet og nasjonalisme. Rapport HiFo-seminar. Del 2.* Red. Nielsen Ohman, Den norske historiske forening Oslo 1994.

Fellmann, Jacob, 1906, *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, bd. I-IV.* Helsingfors.

Fjellström, Phebe, 1987, Älvdalskultur kring Bottenvikens nordliga spets ur etnologiskt perspektiv. *Studia Serpentina 14.2.*

Fjærvoll, Karl, 1962, Korndyrkinga i Hålogaland i gammel tid på 1500- og 1600-åra. *Særtrykk av Håløygminne.*

Fjærvoll, Karl, 1965, Korndyrkinga i Troms fylke i 1700-åra med tilknytning til nyare tid. *Særtrykk av Håløygminne.*

Grape, Erik J., 1969, Utkast till beskrifning över Enontekis sokn i Torneå Lappmark (1803-04). Kungl. Vetenskapsakademis nya Handlingar 1803-04. *Tornedalica nr. 7/1969.*

Guttormsen, Helge, 1984, *Viesterålas.* Melbu, 1984.

Guttormsen, Helge, 1996, Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen. En funntom periode i Nord-Troms? *Menneske og miljø i Nord-Troms.*

Guttormsen, Helge, 1998, På spor etter eldre kvensk bosetting i Nord-Troms og Finnmark. *Kvenenes historie og kultur*, Seminarrapport vl Nord-Troms Historielag.

Guttormsen, Helge, 2000 a, Den eldre sjøsamiske bosetningas omfang og røtter i Vesterålen. Ei drøfting av tause kilders betydning for rekonstruksjon av eldre samisk historie.

- I *Den komplekse Kontinenten. Forskningsrapporter från Institutionen för historiska studier vid Umeå universitet nr. 14.* red. Sköld, Peter og Lantto, Patrik. ss.11-41
- Guttormsen, Helge, 2000 b, Kvenene - innovatører innen jordbruket i fjordene i Vest-Finnmark og Nord-Troms? Myte eller historisk realitet? *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogs-finske områder. Rapport fra seminar 1998.* Vadsø Museum 2000, Skriftserie, nr.2., ss25-42
- Guttormsen, Helge, 2000 c, Did the Kvens Introduce a New Type of Farming to Northern Norway? In *Aspects of Arctic and Sub-Arctic History. Proceedings of the International Congress on the History of the Arctic and Sub-Arctic Region Reykjavík 1998.* ed. Sigurdsson og Skaptasjón, pp. 315-329.
- Guttormsen, Helge, 2001 a, Kvensk etnisitet og erverv på 1700-tallet. En studie av kvenene som gruppe og kvenske handlingsstrategier i Nord-Troms. In press. Universitetet i Umeå
- Guttormsen, Helge, 2001 b, Kvensk innvandring til Nord-Norge. *Ottar.*
- Hansen, Lars Ivar, 1986, Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. Finnejorder i Sør-Troms. *Tromsø Museums Skrifter XX.*
- Hansen, Lars Ivar, 1987, Tverrfaglig forskningsdebatt eller "immun-forsvar" for disiplinene? Perspektiver på kulturhistorisk forskning i samisk fortid. Utrykt manus. 55s.
- Hauglid, Anders Ole og Minde, Henry, 1980, Sesongboplass – Finnerydning – Gård. Samisk bosetningshistorie i Balsfjord kommune under jordbrukskoloniseringa. *Heimen bd.XVIII.*
- Helland, Amund, 1906: Topografisk-strategisk beskrivelse over Finmarkens Amt. Første del. *Norges Land og Folk, bd. XX.*
- Henninen, Terje, 1972, Den kvenske innvandringen til Alta på 1700-tallet. Utrykt hovedfagsavhandling i historie, Universitetet i Trondheim.
- Hultblad, Filip, 1968, Övergång från nomadism till agrar boscättning i Jokkmokks socken. *Meddelen från Uppsala Universitetets Geografiska Institutioner Ser A Nr.230.*
- Juntikkala, Eino, 1955, The Great Finnish Famine in 1696-97. *Scand. Economic Historical Review*
- Julku, Kyösti, 1986, Kvenland- Kainumaa. *Studia Historica Septentrionalia II,* Oulu.
- Keilhau, V.M, 1831, Reise i Øst- og Vest-Finnmarken. Samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i Aarene 1827 og 1828.
- Kolsrud, Knut, 1955, "Sjøfinnane i Rognsund. Ein etterrøknad om busetjing og næringsform i ei samisk bygd i Vest-Finnmark." *Studia Septentrionalia Vol. VI.* Oslo.
- Leem, Knut, 1767, *Beskrivelse over Finmarkens Lapper.* (København.1767)
- Minde, Henry, 1975, Folketilveksten i Alta 1690-1825. Belegg-utvikling-bakgrunn. Utrykt hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Tromsø 1975.
- Nielsen, Jens Petter, 1990: *Altas historie bd. I (1526-1826).* Alta kommune.
- Niemi, Einar, 1991, Kven - et omdiskutert begrep. *Varanger Årbok 1991.*
- Paus, Hans, 1769: *Indberetning om Finmarkens økonomiske Tilstand 1769.* (Vadsø 1908)
- Qvigstad, Just, 1921, Den kvenske Indvandring til Nord-Norge. *Tromsø Museums Skrifter.*
- Qvigstad, Just, 1929, Søfinnene i Nordland. *Tromsø Museums Skrifter.*
- Rode, Fredrik, 1842, *Optegnelser fra Finmarken samlede i Aarene 1826-1834.* Skien.
- Schnitler, major Peter N., 1742-45, *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-45 bd. I, II, III.* Ed. Kr. Nissen og J. Kvamben, Oslo, 1962.
- Skanke, Hans, 1724, *Eptomes Historiæ Missionis Lapponicæ v/ Falkenberg,* Johs 1944. *Nordnorske Samlinger bd. V.*
- Smith, Anthony D., 1991, *National Identity.* London.
- Stensland, Rolf Harald, 1979, Bosetninga i Steigen 1300-1600. Utrykt hovedfagsavhandling i historie, Universitetet i Tromsø
- Solberg, Ole, 1938, Henrich Adelaer i Finnmark 1690. *Nordnorske Samlinger bd. I,* 1938.
- Finmark omkring 1700: Aktstykker og oversikter. Oslo.
- Sommerfelt, O.H., 1799: Kort Beskrivelse over Finmarken. *Topographisk Journal for Norge, bd. VII.* Christiania 1799-1800.
- Sporring, Jens, "Relation angaaende Findmarcken,1734". *Topografisk Journal for Norge, vol. 2:5-8 (1793).*

- Steen, Adolp, 1954, Samenes kristning og finnemisjon til 1888. *Avhandlinger utgitt av Egede Instituttet nr. 5.*
- Stockfleth, Nils Vibe, 1848, *Bidrag til Kundskab om Qvænerne i Kongeriget Norge.* Christiania 1848.
- Søpstad, Tom, 1980, Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til 1800. Trykt mag.art. avhandling i arkeologi. *Publikasjon nr. 5 Helgøyprosjektet, Universitetet i Tromsø.*
- Tägil, Sven, 1995, Ethnic and National Minorities. *Ethnicity and Nation Building in the Nordic Word.* Red. Tägil et.al. London
- Teerijoki, Ilkka, 1993, *Tornedalens historia II.*
- Tegengren, Helmer, 1952, En utdød lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands Kolonisationshistoria. *Acta Academiae Abonensis. Humaniora XIX:4,* Åbo.
- Tenerz, Hugo, 1962, Ur Norrbotens finnbygds historie.
- Utne, Martha Broch, 1932: Niels Knags Matricul 1694. Første hefte. To jordebøker fra 1694. *Nordnorske samlinger bd. I,* Oslo 1932.
- Vahtola, Jouko, 1994: Kvenene – vem var de ursprungligen? I *Kvenene - en glemt minoritet?* Seminar Universitetet i Tromsø 14.11.1994. Utg. v/ Kvenforbundet.
- Vilkuna, Kustaa, 1969: Kaiunu – Kvänland – et finsk-norsk-svenskt problem. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLVI.* Uppsala.
- Wallerstöm, Thomas, 1995: Norrbotn, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. *Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1.*
- Wallerström, Thomas, 1997, De historiske källornas "folknamn" som analyseenheter och prosjektet. *Stat, etnisitet og religion.* Universitetet i Tromsø.
- Åkermann, Sune, 1990, Ett ekosystem och dess förvandling. Storfamilj och storhushåll vid övergången mellan medeltid och nyare tid i två norrländska älvdalar. I *Älvdal i norr. Människor och resurser i Luledalen 1300-1800.*